

De Tinkoerier

2

2021

Nederlandse TinVereniging

oprichting 27 maart 1993

Bestuur Nederlandse TinVereniging

J.F.H.H. Beekhuizen *Voorzitter*
Mevr. L. Timmermans *Secretaris*
L. Groen *Penningmeester*
H. Bracht *Bestuurslid*
E.A. Erenst *Bestuurslid*
H.B. van Wijk *Bestuurslid*

Bestuur Stichting Nederlandse TinBibliotheek

H.B. van Wijk *Voorzitter-Bibliothecaris*
Mevr. L. Timmermans *Secretaris*
L. Groen *Penningmeester*
J.F.H.H. Beekhuizen *Bestuurslid*
H. Bracht *Bestuurslid*
E.A. Erenst *Bestuurslid*

Ereleden

J.F.H.H. Beekhuizen, erevoorzitter
A.A. Kooyman
H.B. van Wijk

Redactie de TinKoerier

J.F.H.H. Beekhuizen *Redacteur / lay-out*
E.A. Erenst *Medewerker*
A. van Griensven *Medewerker*

Adres secretariaat

Junianaweg 314
3523 XK Utrecht
E-mail: ntvsecretariaat@gmail.com

Adres redactie

Nieuwe Spiegelstraat 49
1017 DD Amsterdam
E-mail: info@janbeekhuizen.nl

Adres penningmeester

Geerweg 6
2731 BA Benthuizen
E-mail: groen@aeto.nl

Bankrelatie

IBAN: NL67 INGB 0004 3826 32
Swiftadres: INGBNL 2A

Website

www.nederlandsetinvereniging.nl
www.tinvereniging.nl

ISSN: 1380-108

Inhoudsopgave van de Tinkoerier

Voorwoord J.F.H.H. Beekhuizen	50
Najaarsbijeenkomst Nederlandse TinVereniging 30 oktober 2021 Museum Krona Uden Thea Evers	52
Vroege melkmaten R.J. Holtman	60
Enkele feiten en veronderstellingen over de oprichting en geschiedenis van de Oud-Hollandse tinnegieterij J.N. Meeuws & Zoon te Den Haag Dr. J.A.M. Komen	80
Literatuur over tin H.B. van Wijk	86
Olie- of melkemmer? J.F.H.H. Beekhuizen	87
Tinnen rammelaars uit de Nederlanden Lucinda Timmermans	102
Nieuwe website A. Korstjens	106

Voorwoord

Het was een waar genoegen om weer eens bij elkaar te zijn, dit keer in Museum Krona te Uden. De opkomst was boven verwachting. Meer dan 35 personen woonden de bijeenkomst bij. Met bijdragen van Aart Korstjens, Jan Beekhuizen, Lucinda Timmermans en Wouter Prins, conservator van het museum, was het een mooi gevulde dag.

We hopen dat de voorjaarsbijeenkomst in Paterswolde het volgend jaar opnieuw zo'n succes zal worden. Het privébezoek bij Tineke Westers die – met haar veel te vroeg overleden echtgenoot Jan – een prachtige Groningse collectie tin bijeen heeft gebracht, zal zeker weer een hoogtepunt in de historie van de Nederlandse TinVereniging worden.

In 2023 – wat gaat de tijd toch snel, alweer vijf jaar na Maastricht – vieren we het dertigjarig jubileum. Het bestuur kijkt naar diverse mogelijkheden om deze mijlpaal niet ongemerkt voorbij te laten gaan. Hierop aansluitend kunnen we melden dat de Vlaamse Tinvereniging in 2023 haar veertigjarig jubileum zal vieren, alhoewel deze vereniging al langer bestaat. Leuven wordt de plaats van handeling. Onze leden – leden en niet-leden van de Vlaamse Tinvereniging – zijn ook van harte welkom. Als alles definitief is, krijgen alle leden t.z.t. een uitnodiging.

**In 2023 vieren
we alweer het
dertigjarig
jubileum
van de NTV**

*Afb. 1 Henk van Wijk met
een bodemvondstkan*

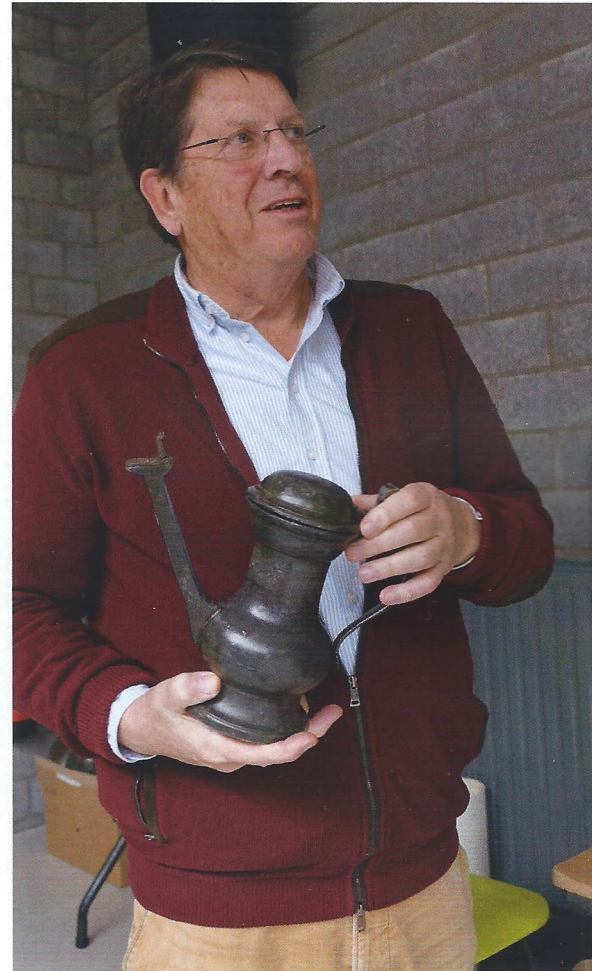
Tijdens de najaarsbijeenkomst van de Vlaamse Tinvereniging lieten onze leden Henk van Wijk en Leen Groen hun laatste aanwinsten zien (afb. 1 en 2). Zoals altijd was het een gezellige bijeenkomst die in het teken stond dat we eindelijk weer eens bij elkaar mochten komen. Een bezoek aan een van de bijeenkomsten kan ik u dan ook van harte aanbevelen. Voor alle duidelijkheid nog maar eens vermeld dat de bijeenkomsten van de VT toegankelijk zijn voor onze leden. Ook zonder lidmaatschap. Al geef ik u in overweging om lid te worden. Zo maken we elkaar sterk en kunnen we profiteren van alle opgedane kennis.

Als alles gaat zoals gepland komt er in 2023 ook een nieuw tinboek uit onder auspiciën van de stichting Nederlandse Tinbibliotheek. Het zal louter en alleen gewijd worden aan Utrechtse tinnegieters. De basis is een ordonnantie uit 1730 waarin vijf tinnegieters negen koperen vormen kopen voor gezamenlijke rekening en gebruik. Onder de vijf tinnegieters zijn bekende namen, zoals die van Jan van Vianen, Isaak van Doorn en Cornelis Goedkoop.

De auteurs zijn Eric Tiggelaar – hoofd kennis & collecties – en Hans Piena – conservator en bijzonder hoogleraar aan de VU in Amsterdam. Beiden werkzaam in het Openluchtmuseum in Arnhem. De heer Tiggelaar doet het archiefonderzoek en de heer Piena doet alles wat Utrecht betreft. Ondergetekende probeert zoveel mogelijk Utrechts tin bij elkaar te krijgen, het te beschrijven en te fotograferen. Het belooft in ieder geval een unieke uitgave te worden. Na *Maastrichter tinnegieters en hun werk* een tweede boek over een specifieke stad. Nu nog Amsterdam en Rotterdam.

Namens het bestuur wens ik u prettige feestdagen en ondanks alle Covid-19 perikelen een mooi en gezond 2022.

Jan Beekhuizen

Afb. 2 Leen Groen met een Jan Steenkan

Najaarsbijeenkomst Nederlandse TinVereniging: 30 oktober 2021

Museum Krona Uden

Tekst: Thea Evers

Vrijdag 29 oktober, achteraf gezien de laatste mooie najaarsdag met een temperatuur van 17-18°, reden we vanuit het oosten naar Uden. Voor het eerst sinds de coronapandemie was er zaterdag 30 oktober weer een ledenbijeenkomst gepland in Museum Krona. Oorspronkelijk zouden we elkaar daar al ontmoeten op 17 oktober 2020, maar de coronapandemie maakte dit onmogelijk. Door de versoepelingen van de coronamaatregelen in september, konden we nu met een geldig coronatoegangsbewijs bij elkaar komen. Zoals we al gewend zijn was er de mogelijkheid van een hotelovernachting in hotel Van der Valk en daar maakten zeventien leden gebruik van.

Afb. 1. Museum Krona in Uden, exterieur en interieur

Prachtige herfstkleuren onderweg maar het was wel vrijdag. Als je niet meer dagelijks op de weg zit, weet je ook niet meer hoe druk het dan is en hoeveel files je kunt verwachten. Voor ons viel het mee, maar vanuit het westen was er wel heel veel oponthoud. Maar iedereen arriveerde op tijd voor het gezamenlijke diner en de meesten hadden ook nog wel een aperitiefje kunnen nemen.

De sfeer was gezellig, levendig en vrolijk. Iedereen vond het duidelijk fijn om na alle coronabeperkingen er eens echt uit te zijn. Heerlijk eten en nog een drankje na in de bar op de vijfde etage met uitzicht op het nachtelijke Uden, zo besloten we de dag.

De volgende ochtend werden we vanaf elf uur verwacht in Museum Krona (afb. 1).

Dit, wat minder bekende museum, ligt in een groene enclave aan de rand van Uden. Het maakt deel uit van

een eeuwenoud, deels nog steeds door zusters Birgittinessen bewoond abdijcomplex. De zusters zijn volgelingen van de H. Brigitta van Zweden (1303-1373), een rooms-katholieke mystica, ordestichteres en abdis, die als heilige wordt vereerd.

Krona is het Zweedse woord voor kroon en verwijst daarmee naar de Zweedse afkomst van de kloosterorde en het bijzondere kroontje, dat de zusters dragen. Het kroontje bestaat uit drie witte banden, die met elkaar verbonden zijn. De plekken waar de banden elkaar kruisen staan symbool voor de vijf wonden van Christus. Met die naam onderschrijft het museum het belang van het Christendom, het klooster en de zusters Birgittinessen voor het museum.

In deze bijzondere omgeving wordt een van de mooiste collecties religieuze kunst van Nederland getoond. Daartoe behoort een unieke groep

laatmiddeleeuwse beelden. Andere hoogtepunten zijn de verzameling iconen, zilver en hedendaagse kunst. 'De naar middeleeuws voorbeeld aangelegde kruidentuin en het museumcafé De Rafter verrijken het bezoek' staat er op de website. (afb. 2). Een grote monumentaal ommuurde groene long in deze Brabantse stad.

Met haar vaste collectie, spraakmakende tentoonstellingen en educatie wil Museum Krona de waardering voor de religie bij een breed publiek bevorderen. En zo'n spraakmakende tentoonstelling van Marc Chagall en hedendaagse kunstenaars was helaas net afgelopen. Daar was veel belangstelling voor.

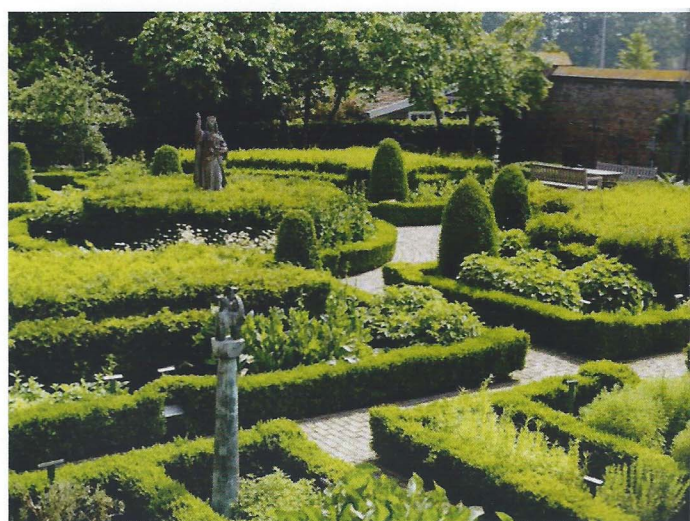
We werden ontvangen in de voormalige Rafter met koffie/thee en een frambozenkroontje, een gebakje gebaseerd op de hoofdtooi van de Birgittinessen (afb. 3).

Voorzitter Jan Beekhuizen opende de bijeenkomst met een welkomstwoord en sprak de hoop uit dat de nieuwe leden Tom Angevaren, Thij Lamers, Jules van der Vleuten en Jean-Pierre van Damme zich gauw thuis zullen voelen in onze vereniging.

Het bestuur kijkt natuurlijk toch ook naar toekomstige activiteiten. Met een slag om de arm i.v.m. corona hopen we, dat er in het voorjaar van 2022 een bezoek gebracht kan worden aan Paterswolde. Vorig jaar kon het niet doorgaan en mevrouw Westers heeft al aangegeven dat ze ons graag wil ontvangen. Over de verzameling verscheen in 2008 het *Groninger Tinboek*, een prachtige uitgave waarvan haar man de verschijning niet meer heeft mogen meemaken.

Ook de Vlaamse Tinvereniging hoopt in het voorjaar van 2022 nu wel haar veertigjarig bestaan te kunnen vieren. Het weekend in Leuven van 16/17 mei 2020, waar de deelnemers zich al voor hadden ingeschreven, kon helaas niet doorgaan.

We kunnen ook weer een nieuw boek verwachten dat geheel gewijd zal zijn aan Utrechtse tinnegieters en hun producten.

Afb. 2 De kruidentuin

Afb. 3 De voormalige refterzaal

Afb. 4. Het Passieretabel uit Antwerpen, 1520

Vervolgens kreeg Aart Korstjens het woord. Zoals altijd vertelde hij vol enthousiasme over het grote karwei van de tinmerken databank die te vinden is op onze website onder *Tinmerken*. Het boek *Nederlandse tinnegieters & Tinmerken* verscheen in 2009 en is inmiddels uitverkocht. Het digitale bestand van die uitgave kon hij als basis gebruiken en daar zijn nu digitaal heel veel merken en namen aan toegevoegd. Leden kunnen hierover te allen tijde beschikken. Het wachtwoord, dat jaarlijks wordt vernieuwd, staat op de contributienota. En ga je naar een beurs of een veiling, dan hoef je niet meer met dat dikke boek te sjouwen. De merkenbank op je telefoon/tablet is dan veel handzamer.

Jan Beekhuizen hield een presentatie over melk-emmers, olie-emmers en oliekanntjes. Heel veel vraagtekens over de benamingen en de verschillende terminologieën. De conclusie was: wat maakt het ook uit. Je vindt het mooi! In deze *Tinkoerier* vindt u zijn voordracht.

Philippe Probst, de voorzitter van de Vlaamse Tinvereniging, vertelde over zijn speurtochten in het coronajaar. Bij een gegraveerd raadsheertje uit Antwerpen - achttiende eeuw - bleek in het bakje nog het originele zand te zitten. Het is gewoon aandoenlijk om zo iets te vinden. Dan sta je wel heel dicht bij de geschiedenis.

Om ons alvast warm te maken voor de jubileumviering in Leuven, had hij een schoteltje meegenomen, het oudst bekende stukje uit de zeventiende eeuw, meester 1628 met het merk van Leuven: St. Pieter met sleutel.

Voor de lunch konden we op eigen gelegenheid de collectie bekijken. Het museum bezit tienduizenden objecten, waaronder talloze iconen, prentjes, schilderijen, middeleeuwse monstransen, beeldhouwwerk en handschriften (afb. 4, en 5). Een klein deel hiervan is er te zien. De overige objecten bevinden zich in depot en zijn niet zichtbaar voor het grote publiek. In ieder geval niet fysiek. Online is een selectie wel te bewonderen. Deze selectie wordt de komende tijd uitgebreid.

Mij viel een zeer grote Anna-te-Drieën op van maar liefst 155 cm, staande op de vloer. Maar er waren ook prachtige kleinere formaten.

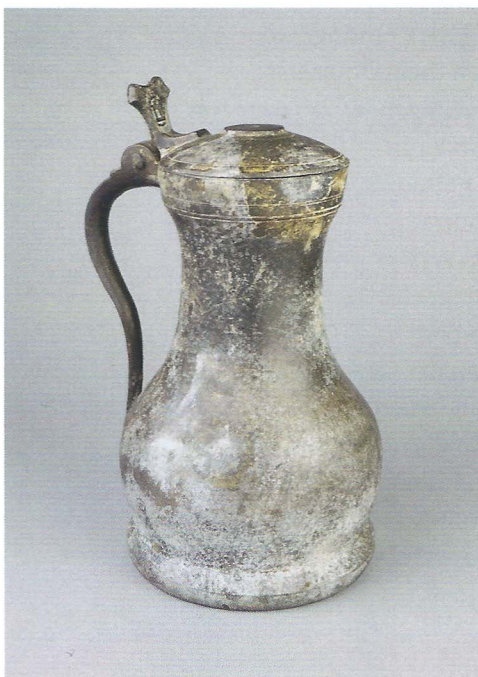
Veel leden hadden diverse aanwinsten meegebracht, w.o. een melkemmer uit Lyon en twee oliekannetjes uit Toulouse en Beaucaire. Zeer bijzonder waren twee vijftiende-eeuwse bodemvondst kannen uit Frankrijk (afb. 6). Het gebied van oorsprong moeten gezocht worden in het Champagnegebied, Île de France of de steden Poligny of Troyes. Verder een bijzondere kan die in de netten van een garnalenvisser voor de kust van Zuid-Holland was opgevist (afb. 7). Aan het einde van dit verslag worden nog een paar objecten besproken.

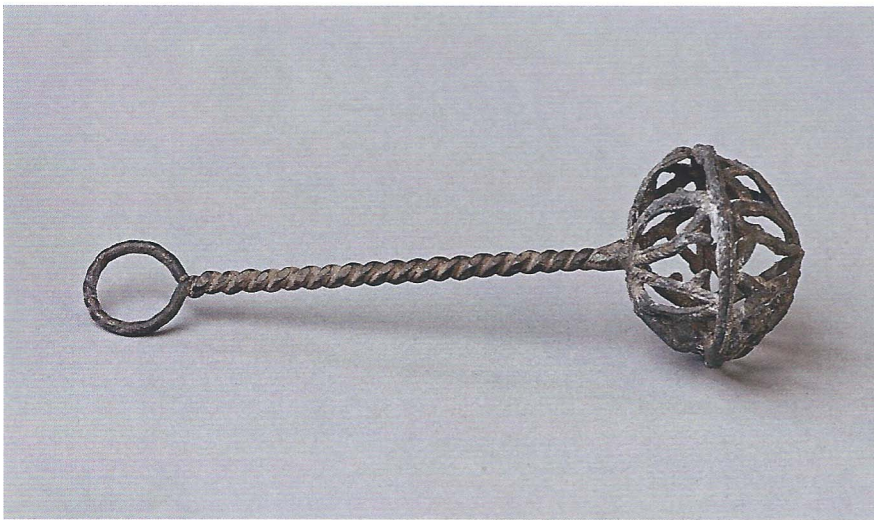
Afb. 5. Maria Immaculata, ca. 1680

Afb. 6 Franse kannen

Afb. 7 Kan uit Bergen-Henegouwen

Afb. 8 Tinnen rammelaar

Lucinda Timmermans, onze secretaris, hield een presentatie over rammelaars en wel aan de hand van 'De curieuze collectie van Heinz Keijser (Gronau 1911-Amsterdam 1988). Het Joods Museum in Amsterdam organiseert de tentoonstelling 'Rammelaars! Rammelaars! Rammelaars! De curieuze collectie van Heinz Keijser' van 17 december 2021 tot en met 5 juni 2022.

Deze joodse man leidt voor de Tweede Wereldoorlog een vol, actief en creatief leven, omringd door kunstenaars, fotografen en theatermakers.

Na de Bevrijding is daar weinig meer van over. Het constante vluchten, het onderduiken en het verlies van dierbaren heeft hem getraumatiseerd. In 1947 koopt Keijser een miniatuurrammelaartje voor zijn zwangere vrouw Eva Loeb. Wanneer het kindje levenloos ter wereld komt, geeft Heinz het rammelaartje weg, tot verdriet van Eva. Hij gaat op zoek naar eenzelfde exemplaar. Deze zoektocht naar één rammelaartje leidt uiteindelijk tot een unieke verzameling van 900 rammelaars uit alle tijden en windstreken, uiteenlopend van kostbare exemplaren van goud en zilver tot rammelaars van tin (afb. 8), been, hout en plastic. De zoektocht naar een miniatuurrammelaartje geeft hem een nieuwe levensvervulling.

Rammelaars waren niet zozeer bedoeld om mee te spelen, maar vooral om boze geesten te verjagen.

Materiaal en vorm van de rammelaar veranderden, maar de beschermende functie bleef nog tot ver in de negentiende eeuw intact.

Lucinda leidde ons door al die eeuwen met de verschillende soorten en benamingen, rammelbol, rinkelbel, de paraplu/parasolvorm, de halfronde, de penning, de bijtring, pillegift. Met tot slot de rammelaars van het Koningshuis (zie ook verder in deze Tinkoerier).

Wouter Prins, conservator van Museum Krona, vertelde vervolgens over de geschiedenis van het museum, dat is gevestigd in de abdijvleugel en de voormalige boerderij. De zusters waren in 1443 al naar Rosmalen gekomen, de eerste stichting van de orde in Nederland. In 1713 werden zij door de Reformatie gedwongen te verhuizen en vonden onderdak in een vervallen, voormalig Kruissherenklooster in Uden. Hieruit ontstond de huidige de abdij, genaamd Maria Refugie.

In 1973 werd het Museum voor Religieuze Kunst gesticht. Door de terugloop onder de zusters kon het museum zich vestigen in het complex. Dit was ook het moment dat een groot aantal beelden, die ooit uit armoede verkocht zijn, terugkeerden. Na de verbouwing in 2019 ging het Museum voor Religieuze Kunst verder onder de naam Museum Krona.

In de voorruimte van het depot waren voor ons

Afb. 9 Religieuze voorwerpen van tin

Afb. 10 Religieuze voorwerpen van zilver

religieuze voorwerpen van tin en zilver uitgesteld (afb. 9 en 10). Maar ook bijzondere andere religieuze voorwerpen. Wouter Prins plaatste ze met zijn verhaal ook in de tijd en je zag hoe snel de veranderingen gingen. In de vijftiger jaren had je nog een kinderaltaar met tinnen voorwerpen en in de jaren zestig werd een ciborie vervangen door een hostiedoos, die zo plat mogelijk werd vormgegeven, om tot uitdrukking te brengen, dat er geen kerkelijke

hiërarchie meer moest zijn. En er was ook geen respect meer voor heiligenbeelden. In de voorruimte kon je via twee speciale ramen, een soort kijkdozen, diep in het depot kijken. En daar zag je heel wat heiligen op een rij (afb. 11).

Tot besluit nog een drankje en wat napraten en iedereen ging weer huiswaarts. We kunnen terugzien op twee mooie dagen met dank aan het bestuur en zoals altijd: wie er niet was heeft iets gemist.

Afb. 11 Depot

Enkele meegebrachte objecten

Afb. 12 | Tuit- of pijpkanntetje, schapenkanntetje, mogelijk Amsterdam

Gemerkt aan de binnenkant van het deksel: gekroonde roos met in de kroon de gietersinitialen IH voor mogelijk Jan Hidding, Amsterdam, werkzaam van omstreeks 1665 tot 1708. Zie: Nederlandse Tinnegieters & Tinmerken, blz. 91, nr. 1897.

Afb. 13 | Chrismatorium voor heilige olie, Münster

Gemerkt op het scharnierend klepje: stadsmerk van Münster in de vorm van een Pauluskop en het gietersmerk van Johann Voss, 1e huwelijk op 12 oktober 1615, 2e huwelijk in 1622 of 1623. Werkzaam vanaf 1615. In datzelfde jaar krijgt hij de burgerrechten in Münster. Hij is overleden in 1635 en zijn weduwe wordt nog vermeld in 1638.

In Münster kende men drie samenstellingen:

Reines Zinn - tin zonder toevoegingen. Het werd gemerkt met de gekroonde hamer, het stadswapen en het meestermerk.

Probzinn – een legering van 9 delen zuiver tin met 1 deel lood. Dit tin werd gemerkt met het stadswapen en het meestermerk.

Paulus Zinn – een legering van 5 delen fijntin en 1 deel lood. Het werd gemerkt met de Paulushoofd en het meestermerk.

Zie: Margarete Pieper-Lippe – Zinn im nördlichen Westfalen, Münster-Westfalen 1980.

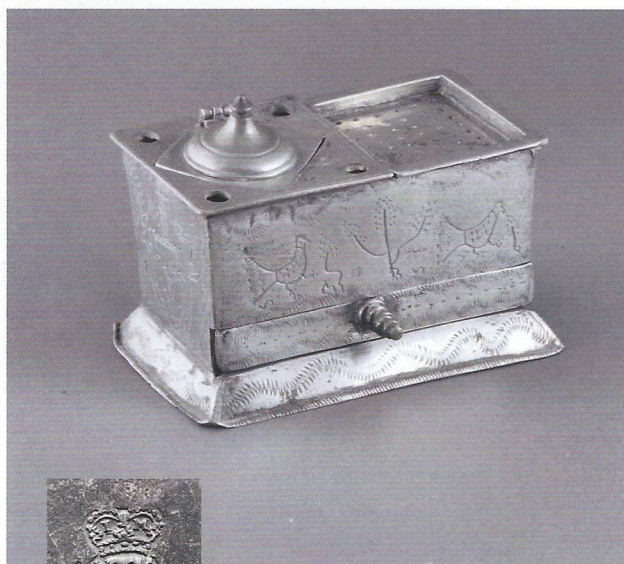
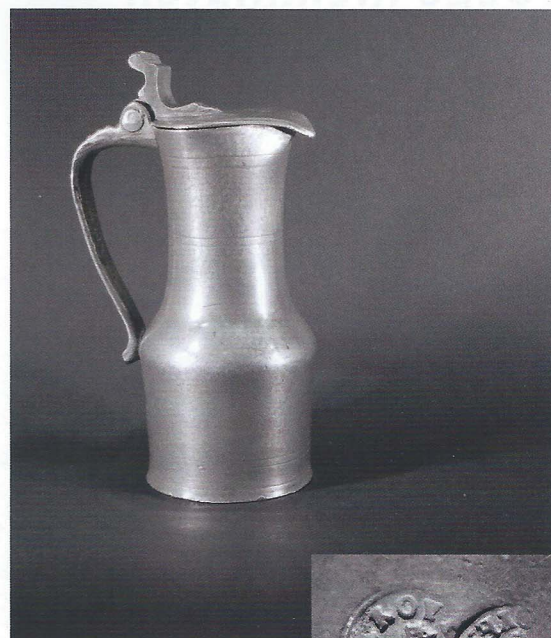
Afb. 14 | Kanntetje, Tours. Type épaulement

Het heeft een eenkavig scharnier met een duimrust in de vorm van een palmet met negen geledingen. Gemerkt aan de buitenkant van de bodem: merk in de vorm van een adelaar naar links met gietersinitialen AP voor meester AP. Het is te dateren in het derde kwart van de achttiende eeuw.

Afb. 15 | Kannetje, Troyes. Type épaulement

Het heeft een tweekakig scharnier met een duimrust in de vorm van de S-brisé. Gemerkt aan de buitenkant van de bodem: controlemerk in de vorm van de gekroonde C, jaartal 1760 en plaatsnaam TROYES en gietersmerk met fleur-de-lis, plaatsnaam TROYES en gietersinitialen NR voor meester NR. Op het deksel twee ingeslagen eigendomsmerken en eigenaarsinitialen NP. Het is te plaatsen in het derde kwart van de achttiende eeuw. Meestal hebben de kannen uit Troyes een éénkakig scharnier met een duimrust in de vorm van een palmet. Zowel het tweekakig scharnier, als de vormgeving van de duimrust heeft de kenmerken van de kannen uit Parijs.

Afb. 16 | Gegraveerd raadsheertje, Antwerpen

Gemerkt aan de buitenkant van de bodem: gekroonde roos met in het hart een handje voor Antwerpen en de gietersinitialen IM voor Jacobus Moon II, geboren 1717, overleden 1776.

We kennen deze raadsheertjes tot op heden eigenlijk alleen als Nederlands. Veel zijn er gemerkt met het Amsterdamse merk met de initialen AI voor Andries Jildens, geboren 1749, overleden 1777. NTT, nr. 2093.

Afb. 17 | Bordje, Maastricht

Gemerkt aan de achterzijde op het vlak: gekroonde roos met gietersinitialen WA en engelmerk met initialen WA voor Willem Adolphi, gehuwd in 1690, werkzaam omstreeks 1690 – 1733, overleden 1733. NTT, nr. 1013. Eveneens aan de achterzijde eigenaarsinitialen IPL.

Vroege melkmaten

Tekst: R.J. Holtman

Melkmaten

Ik neem u mee in de geschiedenis van de melkmaten: kleine inhoudsmaten waarmee de detailhandel aan de klant de melk uitmat. Er wordt een onderscheid gemaakt in twee perioden: de voormetrieke en de metrieke periode. In Nederland duurde de voormetrieke periode voor de melkmaten tot begin 1830; de metrieke periode ving aan op 1 april 1830. Op afb. 1 ziet u tinnen melkmaten uit beide perioden. Nadere gegevens van de afgebeelde objecten vindt u aan het einde van dit artikel.

Gedurende de voormetrieke periode waren de inhoudsmaten niet landelijk gestandaardiseerd. Elke stad en/of regio had maten met een andere inhoud, vaak met een eigen vormgeving en bovenal zonder inhoudsaanduiding. Er konden plaatselijk naast elkaar meerdere standaarden voor inhoudsmaten bestaan

– afhankelijk van de te meten vloeistoffen – zoals melk, karnemelk, olie, traan, azijn, wijn, bier en gedestilleerd; buiten beschouwing blijven de apothekersmaten. De voormetrieke melkmaten waren – afhankelijk van de plaats – gemaakt van blik, hout, tin of messing, waarbij het niet ongewoon was dat in één plaats melkmaten van verschillende materialen naast elkaar werden gebruikt.

Dit artikel gaat over de kleine inhoudsmaten die qua vormgeving specifiek voor melk waren bedoeld. Om het onderscheid te kunnen maken kregen de inhoudsmaten voor bepaalde vloeistoffen een afwijkend uiterlijk mee en/of werden ze van bepaalde materialen gemaakt, zodat de afnemers wisten dat de juiste maat werd toegepast. En als de betreffende inhoudsmaat door het plaatselijke ijkwezen was

Afb. 1 Friesland, twee tinnen melkmaten. Links: voormetrick, 1/2 mengel (= 0,49 liter), tinnegieter J. Koers, Leeuwarden, periode -1770-1804-. Rechts: metrick, 1/2 NED KAN (= 0,5 liter), tinnegieter A. Adriani, Leeuwarden, 1841. NTT, nr. 1029

gecontroleerd en voorzien van ijkmerken, kon de afnemer erop vertrouwen dat de inhoud klopte, afgezien dan van de remedie oftewel de afwijking die het ijkwezen toestond, en natuurlijk de dikke duim die de verkoper misschien tijdens het meten in de maat probeerde te houden. Maar voor dat laatste was een oplossing, in de vorm van een duimrust op het handvat.

Vanaf 1830 werd alles anders. In dat jaar werd in Nederland het metrieke stelsel verplicht voor de natte inhoudsmaten voor de kleinhandel. Alle voormetrieke natte inhoudsmaten werden ongeldig verklaard en moesten worden vervangen door metrieke exemplaren. De wildgroei aan plaatselijke / regionale standaarden werd beëindigd: de inhoudsmeting voor de natte waren werd nu gebaseerd op de liter (Nederlandsche Kan genaamd), decimale onderdelen en veelvoud daarvan. Een inhoudsaanduiding op de maat werd verplicht. Ook de (her)ijk werd nu landelijk geregeld. Wie vanaf 1830 tijdens het handeldrijven werd betrapt met het meten met voormetrieke maat kreeg een boete en de maat werd geconfisqueerd en vernietigd.

Met ingang van 1830 werd de grote variëteit aan vormgeving van de natte inhoudsmaten sterk ingeperkt. Voortaan werden hoge cilindrische tinnen maten gebruikt voor alcoholica; deze maten hadden een handvat, schenkrand en soms een deksel. Voor olie werden lage blikken maten ingevoerd, met een

handvat en een schenktuit. En voor melk werden inhoudsmaten bedacht van 2 deciliter, 1/2 en 1 liter, met een oor maar zonder schenkrand of schenktuit: zogenaamde overloopmaten. Deze melkmaten moesten worden gemaakt van blik of hout. In 1829 reikte de overheid modellen van houten melkmaten uit aan de ijkkantoren, van 2 Ned. Maatjes (2 deciliter), 1/2 en 1 Ned. Kan (liter) (afb. 2). Voor blikken melkmaten werd zo iets blijkbaar niet nodig geacht.

Afb. 2 Model van een houten melkmaat van 1/2 Ned. Kan 1/2 Litre, fabrieksmerk PIW (op het grondvlak), uitgereikt in 1829

Afb. 3a/c Model van een tinnen melkmaat van NED:KAN(LITRE), geleverd door H. Krabbe en Zoon 's Hage, uitgereikt in 1840. NTT, nr. 2237

In de voormetrische periode werden voor de melkmaten – naast de materialen blik en hout – ook de materialen tin en messing toegepast, maar met ingang van 1830 waren tin en messing niet langer toegestaan. Vanaf 1830 werden voornamelijk blikken melkmaten gebruikt, en in beperkte mate houten melkmaten. Over de blikken melkmaten kwam spoedig een stroom klachten op gang: ze waren van zeer dun blik gemaakt, sleten snel en moesten geregeld worden hersteld. Bij de overheid werd eensgezind aangedrongen op herinvoering van de tinnen en de koperen melkmaten, door de voormalige fabrikanten, ijkers en gebruikers [1].

In eerste instantie wilde de overheid niet toegeven; als de blikken melkmaten niet voldeden moesten de handelaars maar de impopulaire houten melkmaten gebruiken, aldus de staatsraad op 16 november 1831 en de minister van Binnenlandse Zaken in februari 1834. De klachten hielden aan; de overheid zwichtte uiteindelijk voor de druk en bij K.B. van 25 september 1839 werd het toegestaan om tinnen en koperen melkmaten te fabriceren in de groottes van 2 deciliter, 1/2 en 1 liter. In juli 1840 werden tinnen en roodkoperen modellen van de melkmaten van 1/2 en 1 liter afgeleverd bij de arrondissementsijkers, zodat

de plaatselijke fabrikanten die als voorbeeld konden gebruiken (afb. 3a/c, 4a/b). Het was in die tijd gebruikelijk om modellen beschikbaar te stellen in plaats van bouwtekeningen. Deze modellen werden geleverd door H. Krabbe & Zoon te Den Haag.

Afb. 4a/b Modellen van roodkoperen melkmaten van NED:KAN(LITRE) en NED:HALVE KAN, in 1840 geleverd door H. Krabbe en Zoon 's-Hage

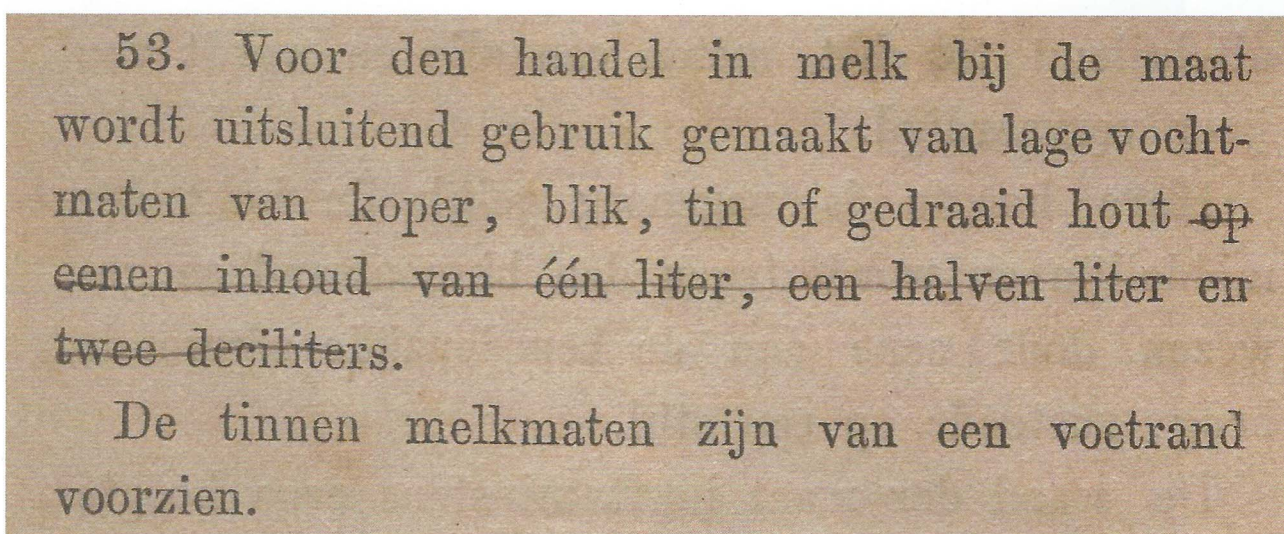
Afb. 5 Advertentie van A. Adriani, Leeuwarder Courant, 21-8 en 25-8-1840

Ik vermoed dat Krabbe de tinnen en koperen maten niet zelf vervaardigde maar van derden betrok. Slechts één maand later, op 21 augustus 1840, meldt de blikslager, verlakker en sinds begin augustus 1840 ook tinnegieter A. Adriani te Leeuwarden dat hij dergelijke nieuwe tinnen melkmaten in zijn assortiment heeft opgenomen (afb. 5).

De uitwerking van het KB van 25-9-1839 was voor tinnegieters geen succes: tinnen melkmaten werden nauwelijks verkocht. In de praktijk bleken naast de blikken melkmaten spoedig vooral messing en soms koperen melkmaten te worden gefabriceerd, die aan de binnenzijde vertind waren. De houten melkmaten met hun karakteristieke aangesneden oor bleven schaars. In de provincie Friesland waren bijvoorbeeld

in 1830 alleen in Stavoren houten melkmaten in gebruik; in 1841 bleek aan dat gebruik in de provincie Friesland een einde te zijn gekomen. De messing melkmaten werden vanaf 1840 snel omarmd, ook al waren ze eveneens in heel dun materiaal uitgevoerd en dus net als de blikken exemplaren gevoelig voor slijtage.

In de ijkwet van 1869 worden de tinnen melkmaten nog steeds genoemd, naast exemplaren gemaakt uit koper (bedoeld is zowel messing als koper), blik en gedraaid hout, met een inhoud van 2 deciliter, 1/2 en 1 liter (afb. 6). De kans is nihil dat tinnen melkmaten nadien nog zijn geproduceerd. De houten melkmaten werden nog in kleine hoeveelheden vervaardigd tot zeker in 1891 en zelfs tot in 1894 herijkt [2].

Afb. 6 Tinnen melkmaten in de Wet betreffende de maten, gewigten en weegwerktuigen van 1869

Afb. 7a/c Friesland, messing melkmaat, inhoud 1 mengel. Op standvoet, met tuit en messing handvat (met duimrust) en losse ring om het handvat. De bovenrand van de maat is om een ijzeren draad gelegd

Friese melkmaten

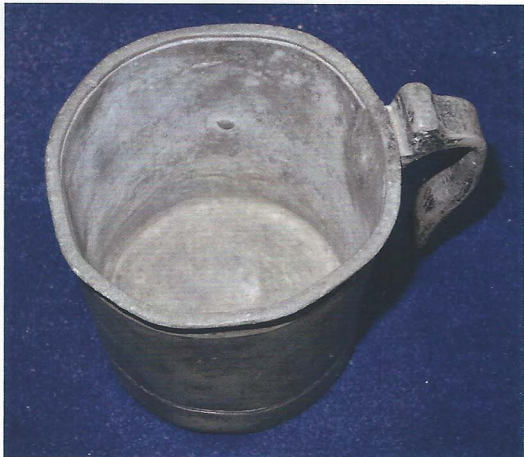
In Friesland werd vóór 1830 de melk afgemeten per mengel van 0,98 liter, met als onderverdeling halfmengel (0,49 liter) en eventueel 1/4 mengel = 'vandeltje' of 'oord' of 'dikkop' (0,25 liter).

Tot op heden zijn er vier voormetrische en drie metrische Friese tinnen melkmaten geregistreerd. De voormetrische exemplaren zijn alle halfmengelmaten en de metrische zijn alle een halve liter groot. Andere formaten tinnen melkmaten zijn uit Friesland niet bekend. Voor het afmeten van 1 mengel melk gebruikte men in Friesland messing melkmaten (afb. 7a/c). Dergelijke schepmaten treft men ook elders in Nederland aan (afgestemd op de plaatselijke melkmaat) maar ze worden gewoonlijk niet als melkmaten herkend.

De aanleiding voor dit artikel vond plaats tijdens de bijeenkomst van de Nederlandse TinVereniging van 27 oktober 2018 te Maastricht. Een gast van een van de leden had een voormetrische Friese tinnen melkmaat meegebracht (afb. 8a/c). De maat heeft een open handvat met duimrust, het lichaam is iets taps, en halverwege de maat zit een pegel. De maat is niet geijkt. Deze melkmaat is op het handvat voorzien van een tinmerk: een naar links klimmende leeuw met de initialen IS onder een kroon; duidelijk een merk uit Leeuwarden. In januari 2008 had Jan Westers dit tinmerk aangemeld bij de tinmerken databank van Ton Kooyman; toen werd het merk nog foutief gerangschikt onder de Leeuwarder tinnegieter Wilhelmus Stenhuis, omdat de initialen WS werden vermoed.

Afb. 8 a/c Friesland, tinnen melkmaat (halfmengel), van de Leeuwarder tinnegieter Jacobus Schrenery / Schreneri, 3e kwart 18e eeuw. NTT, nr. 2825

Een zoektocht in het Compendium [3] naar de initialen IS in Leeuwarden leverde één overeenkomst op: Jacobus Schreneri of Schrenery, die in 1769 zijn bedrijf te koop aanbood. Intussen had Jan Beekhuizen in 2016 op een visplaat (kookgerei) een groot tinmerk van Schreneri gevonden, waarin ook de initialen IS voorkomen (afb. 9). Daarmee was het bewijs rond: deze Friese tinnen melkmaat is gemaakt door Jacobus Schrenery en dateert uit het 3e kwart van de 18e eeuw.

Afb. 9 Groot tinmerk van de Leeuwarder tinnegieter Jacobus Schreneri

Afb. 10 a/c Friesland, tinnen melkmaat (halfmengel) van vermoedelijk de Dokkumer tinnegieter Rinnert Jelles, ca. 1660. NTT, nr. 2091

In 1991 vond mijn vader een ongeijkte, voormetrische Friese tinnen melkmaat, gemerkt met een roosmerk met de initialen RJ: vermoedelijk toe te schrijven aan de 17e eeuwse tinnegieter Rinnert Jelles te Dokkum (afb. 10a/c). Een jaar later vond hij bij een 'dure' antiquair in Leeuwarden voor 650 gulden een geijkte voormetrische tinnen melkmaat, gemaakt door Hendrik Lubach te Leeuwarden (afb. 11a/d). Deze melkmaat was in 1828 te Leeuwarden geijkt, slechts twee jaar voordat de voormetrische 'natte' maten werden vervangen door metrische exemplaren. De vierde voormetrische, ongeijkte Friese tinnen melkmaat bevindt zich in de collectie van het Fries Museum, en is eind 18e / begin 19e eeuw gemaakt door de tinnegieter Jan Koers te Leeuwarden (afb. 12a/c).

Vanaf 1840 mochten metrische tinnen melkmaten worden vervaardigd. Vermoedelijk zijn deze alleen in Friesland gemaakt en bovendien met mondjesmaat. Ik ken slechts drie exemplaren.

Het Fries Museum bezit twee geijkte metrische tinnen melkmaten. Allereerst een 1/2 NED KAN van de

Leeuwarder tinnegieter A. Adriani. Het open handvat is – net als bij het model uit 1840 – op een vrij zwakke manier aan de maatwand bevestigd. Het handvat heeft een duimrust en vermeldt de inhoudsaanduiding (afb. 13a/c). De tinnen melkmaat heeft een verdikte standring, net als de modellen van Krabbe. Deze melkmaat werd in 1841 en 1842 te Leeuwarden geijkt door T. Stoffels. Op het grondvlak is het tinmerk van Adriani aangebracht. Een tweede exemplaar van 1/2 NED KAN heeft een hoger handvat en is in 1843 geijkt te Leeuwarden, eveneens door T. Stoffels (afb. 14a/b); het grondvlak is beschadigd waardoor het tinmerk onleesbaar is geworden.

Als laatste noem ik een ongeijkte metrische tinnen melkmaat van 1/2 Ned. Kan Litre, gemerkt door G.K. Olijnsma & Comp. te Jelzum in Friesland (afb. 15a/b). Olijnsma was rond 1830 fabrikant van meterstokken, graanmaten en ook tinnen maten. Dit bedrijf drong mede aan op de invoering van de metrische tinnen melkmaten. Deze maat dateert vermoedelijk uit 1840.

Afb. 11 a/c Friesland, tinnen melkmaat (halfmengsel) van de Leeuwarder tinnegieter Hendrik Lubach, geijkt in 1828. NTT, nr. 2342

Afb. 12 a/c Friesland, tinnen melkmaat (halfmengsel) van de Leeuwarder tinnegieter Jan Koers (ca. 1770-1804). NTT, nr. 2211

Afb. 13 a/c Metrieke tinnen melkmaat, 1/2 NED KAN, tinnegieter A. Adriani te Leeuwarden. NTT, nr. 1029. Geijkt te Leeuwarden in 1841 en 1842

Afb. 14 a/b Metrieke tinnen melkmaat, 1/2 NED KAN, tinmerk beschadigd, geijkt te Leeuwarden in 1843

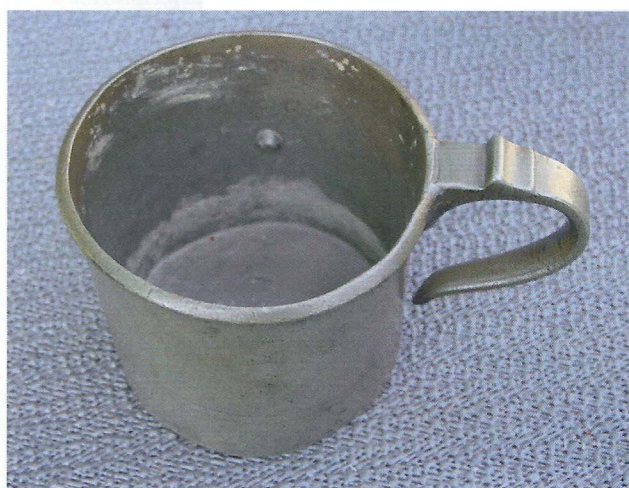
Afb. 15 a/b Metrieke tinnen melkmaat, 1/2 Ned Kan Litre, ongeijkt (1840?). Tinmerk van G.K. Olijnsma & Comp. te Jelzum (Friesland). NTT, nr. 2535

Groninger melkmaten

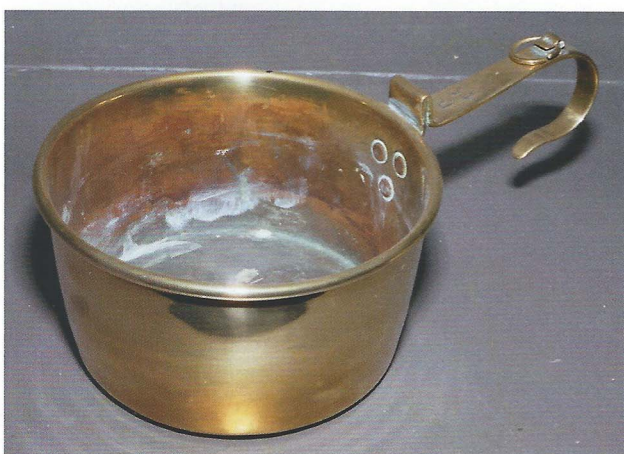
In Groningen was vóór 1830 de melkmaat bepaald op 5/4 kroes biermaat. 1 Kroes melkmaat is daarmee ca. 1,73 liter groot, met als onderverdeling 1/2 kroes (ca. 0,87 liter) en 1/4 kroes (ca. 0,43 liter); die laatste heet 1 oord melkmaat.

Na de relatieve overvloed aan Friese tinnen melkmaten heb ik voor Groningen minder goed nieuws. Tot op heden vond ik slechts één voormetrische Groninger tinnen melkmaat (afb. 16a/d). Deze is gemaakt door

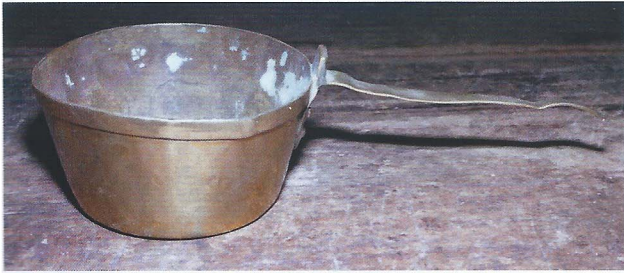
P.H. Bleeker te Groningen in de periode 1778-1827. De maat is ongeijkt, heeft een pegel halverwege (onnauwkeurig geplaatst), een open handvat met duimrust, en een inhoud van 434 ml = 1 oord melkmaat. Hoewel deze melkmaat reeds in 2006 bekend was, is deze niet opgenomen in het *Groninger tinboek* uit 2008 van Jan Westers [4]. Afgaande op de situatie in Friesland vermoed ik dat in Groningen alleen tinnen melkmaten van een oord zijn gemaakt; geen grotere of kleinere exemplaren.

Afb. 16 a/c Groningen, tinnen melkmaat (1 oord) van P.H. Bleeker te Groningen, periode 1778-1827. NTT, nr. 1206

Afb. 17a/b Groningen, messing melkmaat (1/2 kroes), op het handvat geijkt in Groningen, 1815

Afb. 18a/b Groningen, messing melkmaat (1 oord), ongeijkt

Van de voormetrische messing melkmaten van Groningen zijn gelukkig meerdere exemplaren overgeleverd. Het Pelstergasthuis te Groningen heeft een exemplaar van een halve melkkroes, geijkt in 1815 (afb. 17a/b). Het particuliere bakkerijmuseum Bakkerij Mendels te Middelstum bezit een 1 oord melkmaat (afb. 18a/b). En in de Menkemaborg te Uithuizen bevinden zich drie messing melkmaten: twee stuks van een halve melkkroes (waarvan één geijkt in 1805) en één van 1 oord melkmaat (afb. 19a/c).

Uit het allereerste jaar dat de metrische koperen en messing melkmaten waren toegestaan; namelijk 1840, dateert een 'DUBB MAATJE' (= 2 deciliter) roodkoperen melkmaat van koperslager Meezenbroek te Groningen (afb. 20a/b); deze is geijkt door G. Kuyper te Groningen. Hoewel de overheid roodkoperen modellen verstrekke werd messing een gebruikelijker materiaal voor de metrische melkmaten. Metrische tinnen melkmaten uit Groningen zijn tot op heden onbekend.

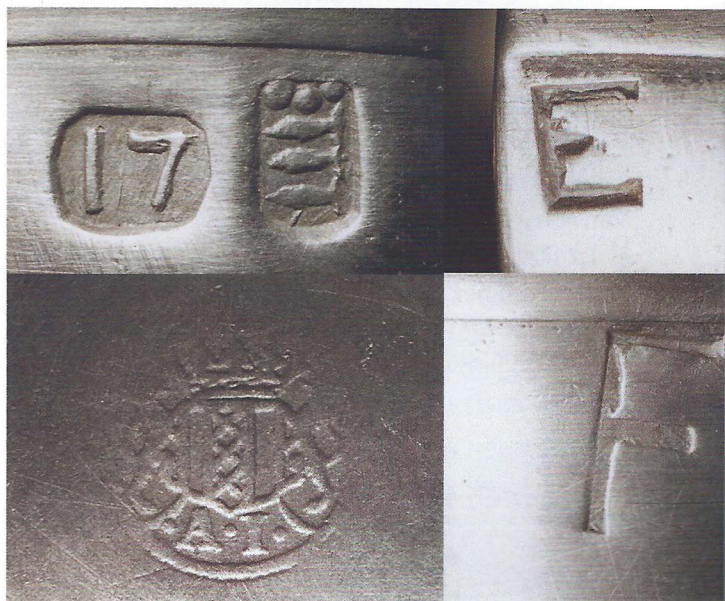
Afb. 19a/c Groningen, drie messing melkmaten. Links: 1/2 kroes, ongeijkt; midden: 1 oord, gemerkt met een roos; rechts: 1/2 kroes, op het handvat geijkt in Groningen, 1805

Afb. 20a/b Metrische roodkoperen melkmaat, DUBB MAATJE, fabrikant Meezenbroek te Groningen, geijkt door G. Kuyper, Groningen, vanaf 1840

Enkhuizer melkmaat

Het Westfries Museum in Hoorn bezit een voormetrische tinnen melkmaat, die gegoten is door de Amsterdamse tinnegieter Andries Jildens (werkzaam ca. 1776-1797). De buikige kan op voet heeft een fors, gebogen handvat met duimrust, geen deksel, met rechts in de maat net onder de rand een pegel (afb. 21a/b). De kan is op de boord geijkt in Enkhuizen in 1817, gevolgd door 2 jaarletters: een E op het handvat en een F op de boord. De inhoud is 379 ml en dat is een kwart mengel melkmaat van Enkhuizen. Let er dus op dat een buikige, Amsterdamse tinnen kan zonder deksel best origineel kan zijn en ver van huis kan zijn geraakt.

Afb. 21a/b Enkhuizen, tinnen melkmaat (1/4 mengel), gegoten te Amsterdam door Andries Jildens (ca. 1776-1797). NTT, nr. 2093. Geijkt te Enkhuizen vanaf 1817

Voormetrische messing melkmaten uit andere plaatsen

Naast de genoemde messing voormetrische melkmaten van Friesland en Groningen zijn deze ook bekend uit andere plaatsen in Nederland. Uit Zwolle ken ik twee exemplaren van een 1/2 Zwolse kan, dat is 1,1 liter: één zonder (afb. 22) en één met standring (afb. 23). In het welbekende boek 'Opgravingen in Amsterdam' [5] zijn twee of drie messing melkmaten afgebeeld (afb. 24); ze werden niet als zodanig herkend en daarom beschreven als pannen.

Afb. 23 Zwolle, messing melkmaat op standring, 1/2 Zwolse kan = 1,1 liter

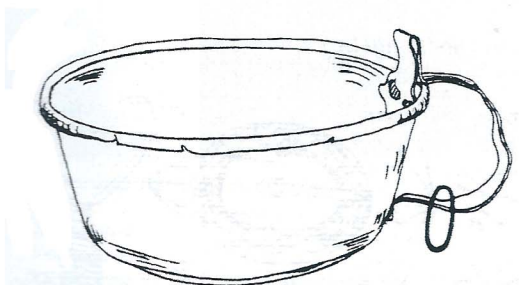

Afb. 24 Amsterdam, drie messing melkmaten

In Museum De Lakenhal te Leiden wordt een exemplaar bewaard waarvan de omschrijving vermeldt dat het een aardbeienkop kan zijn (afb. 25). Als laatste een melkmaat uit het Stedelijk Museum Schiedam, die als waterschep is geregistreerd (afb. 26). Er zullen vast nog meer voormetrische messing melkmaten zijn overgeleverd, maar ze zullen niet als zodanig zijn herkend en daarom de omschrijving 'pan', 'steelpan' of 'waterschep' dragen.

Afb. 25 Messing melkmaat. Collectie Museum De Lakenhal te Leiden. Beeld: Inv. nr. 8044

Melkmaat, messing, begin 17e eeuw

Afb. 22a/c Zwolle, messing melkmaat, inhoud ca. 1,2 liter: iets groter dan 1/2 Zwolse kan

Afb. 26 Links: messing melkmaat uit de omgeving van Rotterdam. En twee andere

Houten melkmaten

Eeuwenlang hadden de houten melkmaten een kenmerkende vorm: vrijwel cilindrisch met een aangesneden oor. Het vermoedelijk oudste exemplaar is afkomstig uit een beerput te Leiden (afb. 27a) en wordt gedateerd op begin 15e eeuw; in hetzelfde depot bevindt zich nog een groter exemplaar (afb. 27b).

Afb. 27a Houten melkmaat, bodemvondst Leiden, Oranjeboomgracht/Oranjeboomstraat

Afb. 27b Houten melkmaat, bodemvondst Leiden, Papengracht

Afb. 28 Houten melkmaat, datering 17e eeuw

Museum Boijmans Van Beuningen heeft in de collectie een kleine houten melkmaat met aangesneden oor, die wordt gedateerd in de 17e eeuw (afb. 28).

Het Rijksmuseum herbergt een collectie inhoudsmaten, die rond 1800 zijn verzameld ter bepaling van de metrieke waarde van de plaatselijke inhoudsmaten. Negen van de tien houten melkmaten kunnen hier worden getoond (afb. 29-37); van het exemplaar uit Amsterdam (uit 1800) is nog geen foto beschikbaar [6]. Opvallend is dat de houten melkmaten uit Alkmaar en Haarlem op het grondvlak zijn geijkt.

Afb. 29 Houten melkmaat, 1 deciliter, 1808 (nog voordat het metrieke stelsel was ingevoerd)

Afb. 30 Houten melkmaat, Alkmaar, 1798

Afb. 31 Houten melkmaat, Alkmaar, 1800

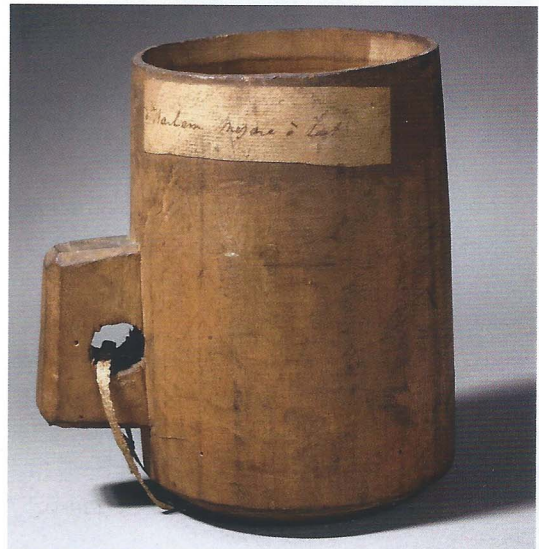
Afb. 32 Houten melkmaat, Alkmaar, 1800

Afb. 33 Houten melkmaat, herkomst onbekend

Afb. 34 Houten melkmaat, herkomst onbekend

Afb. 35 Houten melkmaat, Haarlem, 'zoetemelkspintje'

Afb. 36 Houten melkmaat, Delft, 1800, 'een melk kop'

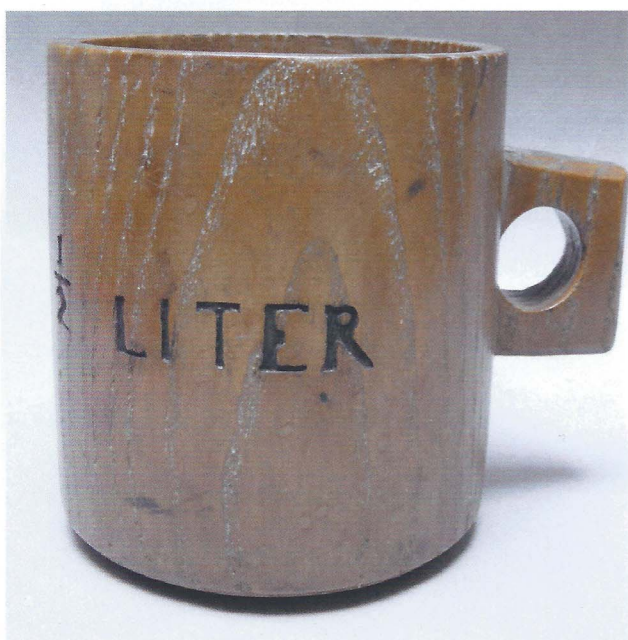
Afb. 37 Houten melkmaat, Enkhuizen, 1800

In 1830 werden de metrieke houten melkmaten ingevoerd. Een van de leden van de Nederlandse Tinvereniging bezit een exemplaar van 1/2 Ned. Kan 1/2 Litre uit dat allereerste jaar 1830 (afb. 38a/b).

Deze maat is geijkt door N. Pruyboom te Breda en 42 jaar lang in gebruik geweest. De jongste houten melkmaat mij bekend dateert uit 1891 en werd op het grondvlak geijkt te Rotterdam (afb. 39a/b).

Afb. 38a/b Houten melkmaat, 1/2 Ned. Kan 1/2 Litre, geijkt door N. Pruyboom, Breda, 1830 en herijkt t/m 1872

Afb. 39a/b Houten melkmaat, 1/2 Liter, fabrieksmerk AVL (onbekend), geijkt te Rotterdam, 1891

Tot slot

De voorgaande opsomming van tinnen melkmaten is maar kort: uit Friesland vier voormetrische en drie metrische, één voormetrische uit Groningen en één voormetrische uit Noord-Holland, met daarnaast een door het ijkwezen uitgereikt metrisch model waarvan meerdere exemplaren in omloop zijn. Hopelijk is het signalement nu duidelijk en vindt u meer van dergelijke tinnen maten. Ook de vormgeving van de voormetrische messing melkmaten is hiermee helder, evenals die van de houten melkmaten.

Het liep niet goed af met de melkmaten. De voormetrische exemplaren werden in 1830 verboden en daarna massaal vernietigd. De metrische blikken exemplaren van vóór ca. 1870 zijn vrijwel onvindbaar en dit heeft alles te maken met het dunne materiaal waarvan ze zijn gemaakt, het intensieve gebruik en... roest. De metrische tinnen exemplaren stierven uit in het midden van de 19e eeuw terwijl de metrische houten exemplaren tegen het einde van de 19e eeuw verdwenen. Koperen en vooral messing melkmaten werden tot in het begin van de 20e eeuw gefabriceerd en zeker nog tot in 1940 gebruikt. Ze werden gaandeweg vervangen door de gebruikelijke blikken en vanaf ca. 1936 ook RVS exemplaren die gemakkelijker schoon te houden waren. Daarnaast werden tussen

1932 en 1967 ongeveer 2500 zogenaamde melkmeetkranen gefabriceerd, waarvan circa driekwart gedurende de jaren '50 werd afgeleverd. Deze melkmeetkranen werden tegen de bodem van een melkbus of vat op een flens gekoppeld en leverden per slag een halve liter melk af (afb. 40a/b). Melkmaten werden daardoor overbodig. Wel was het dagelijks schoonhouden van een melkmeetkraan een heel karwei: demonteren, met heet water reinigen, drogen en weer monteren. De melkmaten en melkmeetkranen raakten in het midden van de jaren '70 uit de gratie, toen melk steeds vaker voorverpakt in flessen werd verkocht. Daarmee kwam een einde aan de eeuwenlange traditie van het handmatig scheppen van de melk.

Als laatste een hartenkreet. Inhoudsmaten worden gebruikt voor inhoudsmeting. Het is daarom vreemd dat bij de voormetrische exemplaren in verkoopcatalogi geen inhoud staat vermeld. Heel simpel: leeg wegen op een goede keukenweegschaal, daarna vullen met water en opnieuw wegen. Het verschil in grammen is de inhoud in milliliter en dit gegeven kan weer worden vergeleken met de plaatselijke voormetrische inhoudsmaten [7].

Afb. 40a Melkbus met melkmeetkraan van het fabriek Tattershall & Holdsworth, Enschede, 1955-'56

Afb. 40b Melkmeetkraan uit 1959-'60, fabrikant Eskem, Blauwkapel (bij Utrecht)

Bronnen:

- [1] M.A. Holtman (1994), Meten en wegen in Friesland, p. 126.
[2] Circulaires IJkwezen 8-1-1894, Stempelen der maten en gewichten.
[3] B. Dubbe / J.F.H.H. Beekhuizen / A.A. Kooyman (2009). Nederlandse Tinnegieters & Tinmerken, een compendium.
[4] Jan Westers (2008). Groninger tinboek - Historie, tinnegieters en tinwerk.
[5] Jan Baart [et al] (1977). Opgravingen in Amsterdam - 20 jaar stadskernonderzoek.
[6] Amsterdam, 1800. Etiket op het grondvlak: 'een pint melk'. Etiketten buitenzijde: 'Amsterdam / Een Pints Melkmaat', 'à bière', 'd'Amsterdam mesure' en '15'. Geijkt met het wapen van Amsterdam en jaartal 1800. Afmetingen:
hoog 15 cm x breed 14,8 cm x diep 13 cm. Amsterdam kende voor melk een mengsel van 1,8 liter en een pint van 0,9 liter.
[7] <https://www.meertens.knaw.nl/mgw/>.

Nadere gegevens bij de afbeeldingen

- Afb. 1 Collectie Fries Museum. Links: inv.nr. 9736, rechts: inv.nr. M1955-1139.
Afb. 2 Hoogte 11 cm. Collectie Museon, Den Haag, inv.nr. 203122.
Afb. 3 Totale hoogte 14,9 cm. Diameter grondvlak 11,5 cm; hoogte maat 11,4 cm. Collectie Weegschaalmuseum, Naarden-Vesting.
Afb. 4 Totale hoogte 14,5 cm (links) en 11,7 cm (rechts). Gemerkt met een klimmende leeuw in ovaal = het eigendomsmerk van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Vermoedelijk afkomstig van het in de Tweede Wereldoorlog geplunderde ijkkantoor te Arnhem. Particuliere collectie.
Afb. 5 De oprichting van de tinnegieterij van A. Adriani werd slechts enkele weken eerder gemeld in de Leeuwarder Courant van 7 en 11-8-1840. Bron: Delpher.
Afb. 6 IJkwet 1869, in de 3e druk uit 1874, p. 42.
Afb. 7 Berekende inhoud ca. 1 liter. Diameter maat binnen, boven: 14,8 à 15,1 cm; diameter maat binnen, onder: 10,5 à 10,6 cm; hoogte maat binnen, bij de rand van de holle bodem: 7,0 cm; hoogte maat binnen, in het midden van de holle bodem: 8,1 cm. Herkomst: antiquair in Leeuwarden. Collectie R.J. Holtman.
Afb. 8 Berekende inhoud 490 ml. Afmetingen buitenzijde: diameter grondvlak 8,5 cm, hoogte maat 9,2 cm, diameter boven 9,2 cm. Afmetingen binnenzijde: diameter binnen boven 8,4 cm, hoogte binnen 9,0 cm. Collectie mw. G. Ubels.
Afb. 9 Gepubliceerd in Pewter Ware 33 - Works of Art - Tefaf 2016, nr. 4, pp. 10-11. Bron: Jan Beekhuizen.
Afb. 10 Berekende inhoud 489 ml. Afmetingen buitenzijde: diameter grondvlak 8,8 cm; hoogte maat 9,6 cm (incl. handvat 10,9 cm); diameter boven 9,2 - 9,5 cm. Afmetingen binnenzijde: diameter binnen boven 8,3 - 8,7 cm; hoogte binnen 9,3 cm; diameter bodem binnen 7,9 cm. Collectie R.J. Holtman.
Afb. 11 Berekende inhoud 486 ml. Afmetingen buitenzijde: diameter grondvlak 8,4 cm; hoogte maat 10,0 cm; diameter boven 9,7 - 9,8 cm. Afmetingen binnenzijde: diameter binnen boven 9,0 cm; hoogte binnen 8,4 cm. Collectie R.J. Holtman.
Afb. 12 Collectie Fries Museum, inv.nr. 9736.
Afb. 13 Collectie Fries Museum, inv.nr. M1955-1139.
Afb. 14 Afmetingen buitenzijde: diameter grondvlak 9,4 cm; diameter bovenrand 9,4 - 9,6 cm; totale hoogte 15,3 cm. Collectie Fries Museum, inv.nr. FM10045.
Afb. 15 Hoogte incl. duimrust 10,5 cm, diameter grondvlak 9,4 cm; hoogte maat 9,2 cm. De maat is afkomstig van het opgeheven NMI Museum IJkwezen te Delft (inv.nr. YK4338 IM0421) en werd op 16 april 2002 bij Sotheby's Amsterdam geveild (kavel 972). Collectie R.J. Holtman.
Afb. 16 Totale inhoud 434 ml. Hoogte incl. duimrust 8,5 cm. Overige afmetingen: diameter grondvlak 8,2 - 8,5 cm; diameter boven 9,4 cm; hoogte maat 7,9 cm. Massa leeg 356,2 g. Inhoud onderste helft: 198 ml, inhoud bovenste helft: 235 ml; de pegel is zeer onnauwkeurig aangebracht. Particuliere collectie.
Afb. 17 Inhoud ca. 850 ml. Afmetingen buitenzijde: diameter grondvlak 11,9 cm; diameter binnenzijde bodem 11,7 cm; diameter bovenzijde 13,1 cm, hoogte binnenin 7,0 cm. Het handvat heeft een duimrust, steekt naar achteren en is omgebogen. Aan het handvat een beweegbare messing ring. Op het handvat geijkt te Groningen in 1815. Collectie Pelstergasthuis, Groningen.
Afb. 18 Inhoud ca. 425 ml. Diameter bovenzijde 11,0 à 11,4 cm. Overige afmetingen: diameter grondvlak 8,7 cm; hoogte buitenzijde 5,8 cm; hoogte binnenzijde 5,6 cm; lengte handvat 12,7 cm. Het uiteinde van het handvat lijkt rechtgebogen te zijn. Collectie Museum Bakkerij Mendels, Middelstum.
Afb. 19 Drie melkmaten, collectie Menkemaborg, Uithuizen.
Links: inv.nr. M1981-18. Berekende inhoud 791 ml (nogal laag). Hoogte incl. duimrust 9,0 cm. Overige afmetingen: diameter boven 13,8 cm; hoogte maat 8,3 cm; diameter binnen boven 12,7 cm; hoogte binnen 7,3 cm; diameter binnen onder 10,8 cm. Op het handvat geijkt te Groningen in 1805.
Midden: geen inv.nr. Berekende inhoud 809 ml (nogal laag). Hoogte incl. duimrust 8,7 cm. Overige afmetingen: diameter boven 14,2 cm; hoogte maat 7,8 cm; diameter binnen boven 13,1 cm; hoogte binnen 7,1 cm; diameter binnen bodem 11,0 cm.
Rechts: inv.nr. M1981-18. Berekende inhoud: 425 ml. Hoogte incl. duimrust 7,4 cm. Overige afmetingen: diameter boven 10,4 cm; hoogte maat 7,1 cm, diameter binnen boven 9,7 cm; hoogte binnen 6,4 cm; diameter binnen onder 8,7 cm. Op het handvat gemerkt met een roosje (betekenis onbekend).

- Afb. 20 Hoogte incl. handvat 11,6 cm. Overige afmetingen: diameter grondvlak 6,7 cm, hoogte maat 6,7 cm. Collectie R.J. Holtman.
- Afb. 21 Inhoud 379 ml = 1/4 mengsel melkmaat van Enkhuizen. Totale hoogte 14,2 cm. Overige afmetingen: diameter grondvlak 8,2 cm; diameter bovenrand 7,2 cm; massa leeg 508 g. Collectie Westfries Museum, Hoorn, inv.nr. 11402.
- Afb. 22 Berekende inhoud ca. 1,2 liter, iets meer dan 1/2 Zwolse kan. Afmetingen: diameter boven binnen 16,2 cm; diameter onder binnen 13,7 cm; hoogte binnen ca. 6,8 - 7 cm (bodem iets hol). Afgebeeld in: Egbert Dikken (1989), Zwols Archeologisch dagboek, pp. 119 en 123. Datering: begin 17e eeuw. Messing handvat met duimrust en losse ring. Collectie E. Dikken.
- Afb. 23 Inhoud 1,1 liter = 1/2 Zwolse kan. Diameter boven buitenzijde 16,2 - 16,4 cm. Overige afmetingen: diameter grondvlak 11,3 cm; diameter binnen bovenzijde: 15,6 à 15,7 cm; diameter binnen bodem 11,8 cm; hoogte binnen 7,6 cm; bodem iets hol uitgeslagen. Messing handvat met duimrust. Particuliere collectie.
- Afb. 24 Vermeld in: J. Baart [et al] (1977). Opgravingen in Amsterdam, pp. 289-290. Foto / collectie: Monumenten en Archeologie, gemeente Amsterdam. Links: inv.nr. HO-3, hoogte 8,7 cm, diameter rand 20,2 cm. Midden: inv.nr. MW6-14, hoogte 7,8 cm, diameter rand 18 cm. Rechts: inv.nr. MW7-6, hoogte 8,6 cm, diameter rand 17,3 cm.
- Afb. 25 Afmetingen: doorsnede binnen boven 14,5 cm; doorsnede binnen bodem 9,6 cm, hoogte binnenzijde 8,3 cm. Grootste buitenafmetingen: 10,0 x 21,5 x 15,5 cm. Collectie Museum De Lakenhal, inv.nr. 8044. Leiden kende geen specifieke maat voor melk; de melkmaat van Den Haag was een 'kop' van 0,9 liter; dit voorwerp lijkt groter te zijn.
- Afb. 26 Collectie Stedelijk museum Schiedam, inv.nr. H0398. Van twee andere exemplaren (inv.nr. H1484 en H1485) is nog onduidelijk of het melkmaten zijn. Vlaardingen kende als melkmaat een stoop van 0,7 liter.
- Afb. 27a Vermeld in: L. Barendregt (1988). Gebakken kannen en de Leidse stadsijk, p. 58. Houten melkmaat, vondst Leiden, Oranjeboomgracht / Oranjeboomstraat, 1986, datering begin 15e eeuw (?). Totale hoogte 13,5 cm, diep binnenzijde 11 cm, doorsnede binnenzijde 6,5 cm, berekende inhoud 365 ml. Foto / collectie Erfgoed Leiden en Omstreken.
- Afb. 27b Houten melkmaat, vondst Leiden, Papengracht, 1982. Totale hoogte 19,8 cm, diep binnenzijde ca. 12 cm, doorsnede binnenzijde 9,1 cm, berekende inhoud 780 ml. Foto / collectie Erfgoed Leiden en Omstreken.
- Afb. 28 Inhoud ca. 0,1 liter. Hoogte 7,6 cm, breed 7,8 cm, diep binnen 6,5 cm. Collectie Museum Boijmans Van Beuningen, inv.nr. F5803. Zie <https://www.boijmans.nl/collectie/kunstwerken/53568/kop>. Schenking Van Beuningen-de Vriese, 1990.
- Afb. 29 Metriek, 1 deciliter, reeds in 1808 gefabriceerd. Etiket buitenzijde: 'à lait Decilitre / 1808 / nr. 39'. Ongeijkt. Afmetingen hoog 7 x breed 10 x diep 8 cm. Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-2001-16-B-19.
- Afb. 30 Alkmaar, 1798. Etiket binnenzijde: 'Alkmaar / Een Melkmaat'. Etiket buitenzijde: 'd'Alkmar Mesure à lait / 2'. Geijkt op het grondvlak: wapen van Alkmaar (torentje) en binnen gotisch kader 'l 98'. Afmetingen: hoog 5 x breed 8 x diep 6 cm. Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-2001-16-B-23. Alkmaar kende als melkmaat een mengsel van 1,8 liter en een sleepje van 0,9 liter.
- Afb. 31 Alkmaar, 1800. Etiket binnenzijde: 'Alkmaar / Een melkmaat'. Etiket buitenzijde: 'd'Alkmar Mesure à lait / 2 / 48'. Geijkt op het grondvlak: wapen van Alkmaar (torentje) en jaartal 1800. Bij het oor jaarletter 'l'. Afmetingen: hoog 8,5 x breed 18 x diep 15 cm. Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-2001-16-B-21.
- Afb. 32 Alkmaar, 1800. Etiket binnenzijde: 'Alkmaar / Een Melkmaat'. Etiket buitenzijde: 'd'Alkmar Mesure à lait / 2'. Geijkt op het grondvlak: wapen van Alkmaar (torentje) en jaartal 1800. Bij het oor jaarletter 'l'. Afmetingen: hoog 7 x breed 12 x diep 9 cm. Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-2001-16-B-22.
- Afb. 33 Anoniem. Etiket buitenzijde: '40'. Afmetingen: hoog 9 x breed 12 x diep 9 cm. Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-2001-16-B-18.
- Afb. 34 Anoniem. Etiket buitenzijde: '40'. Afmetingen: hoog 6 x breed 10 x diep 8 cm; grondvlak diameter 5,5 cm. Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-2001-16-B-20.
- Afb. 35 Haarlem. Etiket binnenzijde: 'Haarlem / Een zoete melkspintje'. Etiket buitenzijde: 'd'Harlem, mesure à lait / 58'. Geijkt op het grondvlak. Afmetingen: hoog 16 x breed 15 x diep 12 cm. Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-2001-16-B-15. Haarlem kende als melkmaat een pint van 1,15 liter.
- Afb. 36 Delft, 1800. Etiket binnenzijde: 'Delft / Een Melk kop'. Etiket buitenzijde: 'de Delft une Mesure à lait / nr. 33'. Geijkt rechts van het handvat: wapen van Delft en jaarletter N (= 1800). Afmetingen: hoog 9 x breed 13,5 x diep 10 cm. Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-2001-16-B-17. Delft kende als melkmaat een kop van 0,52 liter. Foto G.J. Warburg / J.H. Tieleman.
- Afb. 37 Enkhuizen, 1800. Etiket binnenzijde: 'Enkhuizen / Eén Mutsje Mostaart maat'. Etiket buitenzijde: 'd'Enkhuysen Mesure à Lait / nr. 42'. Geijkt rechts van het handvat: wapen van Enkhuizen boven jaartal 1800. Afmetingen: hoog 10 x breed 12 x diep 10 cm. Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-2001-16-B-16. Enkhuizen kende als melkmaat een mengsel van 1,58 liter en een pint van 0,96 liter. Foto G.J. Warburg / J.H. Tieleman.
- Afb. 38 Hoogte 10,5 cm. Collectie H.B. van Wijk.
- Afb. 39 Hoogte 10,9 cm, diameter grondvlak 9,9 cm; diameter bovenzijde 9,8 cm. Collectie R.J. Holtman.
- Afb. 40a Melkbus van 30 liter, fabrikaat Van Wijk & Boerma, Groningen. Tegen de bodem voorzien van een flens waaraan de melkmeetkraan is gemonteerd. Particuliere collectie.
- Afb. 40b Collectie G.J. Warburg. Gebruikelijk waren de melkmeetkranen met twee kamers van 1/2 liter. Zeer zeldzaam is het type met twee kamers van 1 liter. Ook was een type met twee kamers van 1/4 liter toegestaan; ik heb het nog nooit gezien. Kenmerkend aan de melkmeetkraan is dat de kamer die gevuld wordt sneller volloopt dan de kamer die leegloopt in de kan van de afnemer. De afnemer wacht totdat de laatste druppel is gevallen zodat de verkoper geen kans krijgt te vroeg om te schakelen.

Enkele feiten en veronderstellingen over de oprichting en geschiedenis van de Oud-Hollandse tinnegieterij J.N. Meeuws & Zoon te Den Haag

Tekst: Dr. J.A.M. Komen

de oprichter van de firma Meeuws, Johannes Nicolaas (Jan) Meeuws, vanaf 1775 als tinnegieter werkzaam was in de Schoolstraat (en lid was van het tinnegietersgilde). In veel andere publicaties kan men vergelijkbare informatie vinden, zoals in Dubbe 1978 (blz. 349: "Johannes Nicolaas Meeuws, tinnegieterij gevestigd in de Schoolstraat in 1775") en Dubbe 2009 (blz. 193: "Johannes Nicolaas Meeuws, werkzaam: 1775 – ca. 1958, tinnegieterij gevestigd in de Schoolstraat in 1775"). Naar mijn oordeel is deze voorstelling van zaken echter onjuist of op z'n minst misleidend. Mogelijk is de mythevorming over de oprichting van de tinnegieterij deels te wijten aan de firma zelf, die zich in reamedrukwerk als volgt presenteerde: "In het jaar 1775 werd onze tinnegieterij opgericht door Jan Meeuws, meester van het tinnegietersgilde." [1]

Inleiding

Met deze bijdrage beoog ik enkele feiten over de oprichting en geschiedenis van de bekende firma Meeuws & Zoon (Oud-Hollandse tinnegieterij te Den Haag), zoals die in verschillende publicaties worden gepresenteerd, recht te zetten. Volgens een uitgave van de Stichting Haags Industrieel Erfgoed (Havelaar 2005) verleende het tinnegietersgilde in 1775 toestemming voor vestiging van een tinnegieterswinkel met werkplaats aan de Schoolstraat, trouwde oprichter Jan Meeuws de dochter van de Rotterdamse tinnegieter Jan Druif en nam hij diens gietvormen over. Hiermee wordt gesuggereerd dat

Op basis van genealogische gegevens, ontleend aan primaire bronnen (doop-, trouw- en begraafregisters, registers van de burgerlijke stand en bevolkingsregister), is het mogelijk een aantal feitelijke onjuistheden te ontcrachten en recht te zetten. Op basis van verscheidene secundaire bronnen (krantenartikelen e.d.) geef ik een schets van wat volgens mij de meest waarschijnlijke loop van de bedrijfs geschiedenis is geweest. [2]

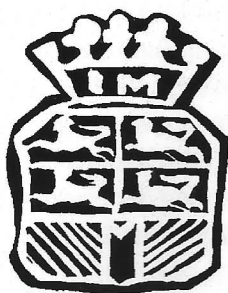
Aangezien Jan Meeuws op 6 dec. 1801 te 's-Gravenhage is geboren en pas vanaf 1826 als tinnegieter wordt vermeld, kan hij het familiebedrijf

in elk geval niet in 1775 hebben opgericht. Daar de gilden in 1798 zijn afgeschaft, kan hij ook geen lid of meester van het tinnegietersgilde zijn geweest. Hieronder zal ik proberen duidelijk te maken waar deze misverstanden op berusten; daarbij zal ik de geschiedenis van het familiebedrijf op hoofdlijnen schetsen.

Meeuws en Bolderman

Jan Meeuws is de zoon van Hermanus Meeuws (Meeusse), die op 6 oktober 1770 te Helmond is gedoopt en omstreeks 1799 is gehuwd met Maria Anna Verlegh (Verlech), die in 1771 is geboren te Waalwijk. Het is niet bekend waar zij getrouwd zijn, maar hun eerste kind werd in 1800 te 's-Gravenhage geboren. Hermanus Meeuws wordt van 1814 tot zijn dood op 21 maart 1844 te 's-Gravenhage afwisselend vermeld als schoenmaker (1814, 1815, 1822, 1827) en leerkoper (1816, 1818, 1819, 1824, 1826, 1831, 1833, 1838, 1844). Het lijkt waarschijnlijk dat hij zich voor 1800 als schoenmaker in Den Haag heeft gevestigd en dat hij zich in de loop der jaren naast de schoenmakerij meer is gaan toeleggen op de handel in leer. Volgens een latere, secundaire bron zou Hermanus met zijn gezin in de Schoolstraat hebben gewoond, naast de tinnegieterij van Gerardus Bolderman ('Een tinnegieterij uit de oude doos', in: *Haagsche Courant* 1 mei 1925).

Deze Gerardus Bolderman (Dubbe 2009, blz. 189, nr. 1244) had zich in 1774 in dit pand gevestigd. Volgens een notariële akte d.d. 12 november 1774 (verleden voor Hendrik van Os, notaris bij het Hof van Holland) zou Jan Hendrik Christiaan Mikke twee vertrekken in dit pand aan Bolderman ter beschikking hebben gesteld, "ten eynde die twee voorkamers tot een tinnegieterswinkel te kennen en mogen aanleggen". [3] Uit een stuk in het archief van het Sint-Eloygilde (het gilde van de metaalbewerkeren) te Den Haag blijkt dat Bolderman in 1775 als lid en meester van dit gilde wordt aangenomen (Dubbe 1978, blz. 348; Dubbe 2009, blz. 189, nr. 1244). Volgens een ander artikel dat ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan verscheen, zou dat op 1 mei 1775 zijn gebeurd.[4] Bolderman wordt in 1813 nog geregistreerd als kiesgerechtigde in 's-Gravenhage, waar hij op 22 maart 1831 op 82-jarige leeftijd is overleden. Hij moet daarom omstreeks 1749 geboren zijn en was dus ongeveer 26 jaar oud toen hij zich als meestertinnegieter vestigde. Aangezien zijn echtgenote Johanna van Vastenouw op 12 februari 1816 op 81-jarige leeftijd in de Schoolstraat is overleden,[5] mag worden aangenomen dat Bolderman het pand in de Schoolstraat pas na die datum (hij was toen 67 jaar oud) heeft verkocht. Volgens het al aangehaalde artikel in de *Haagsche Courant* van 1 mei 1925 zou Hermanus Meeuws de zaak in 1820 van Bolderman hebben overgenomen.

Jan Meeuws en Jan Meeuws junior

De naamgever van het Haagse tinnegietersbedrijf, Hermanus' zoon Johannes Nicolaas (Joannes Nicolaus) (Jan) Meeuws, is gedoopt (r.-k.) 's-Gravenhage 6 december 1801, overleden aldaar 25 augustus 1865; huwt Rotterdam 1 sept. 1824 Petronella Theodora Druif, dochter van de Rotterdamse tinnegieter Johannes Daniël Druif (Druy) (Dubbe 2009, blz. 305, nr. 1558) en Adriana de Bruijn.

Het is niet zeker waar Jan Meeuws het tinnegietersvak heeft geleerd; de (secundaire) bronnen geven op dit punt tegenstrijdige informatie. Volgens sommige publicaties zou Jan Meeuws leerling zijn geweest van Gerardus Bolderman,[6] volgens andere publicaties zou hij in de leer zijn geweest bij Jan Druif in Rotterdam en zou hij in die tijd zijn toekomstige bruid hebben leren kennen.[7] Mogelijk sluit 't een 't ander niet uit en is Jan Meeuws zowel bij Bolderman als bij Druif als knecht/leerling in dienst geweest, voordat hij het bedrijf van Bolderman overnam. Bij zijn huwelijk met de dochter van Jan Druif in 1824 werd Jan Meeuws overigens nog vermeld als koperslager, pas twee jaar later als tinnegieter.

De claim van de firma Meeuws dat het familiebedrijf in 1775 is opgericht, heeft dus naar mijn overtuiging betrekking op het jaar waarin een tinnegieterij werd gevestigd in het pand waar de familie pas een halve eeuw later (vanaf ca. 1825) ook dit ambacht zou gaan uitoefenen.

De suggestie dat Jan Meeuws de gietvormen van zijn schoonvader Jan Druif na zijn huwelijk in 1824 als bruidsschat meenam naar Den Haag,[8] is niet aannemelijk, aangezien het tinnegietersbedrijf van Jan Druif na diens dood in 1829 nog enkele jaren werd voortgezet door zijn weduwe Adriana de Bruijn (overl. 1838) en zijn zoon Johannes Adrianus (1807–1836), en vervolgens door zijn dochters Elisabeth Catharina (1807–1853) en Catharina Elisabeth (1804–1887).[9] Elisabeth en Catharina zijn in het Adresboekje van Rotterdam van 1851 en 1852 nog gezamenlijk opgenomen als tinnegieters.[10] Vermoedelijk heeft Jan Meeuws deze gietvormen pas in 1845 overgenomen, aangezien hij in dat jaar voor f 5000, – een

complete werkplaats met vormen en gereedschappen koopt (volgens het artikel van Havelaar in Haagvaarder).

Jan Meeuws wordt bij zijn huwelijk in 1824 nog vermeld als koperslager, in 1826, 1829, 1831, 1838, 1842, 1845, 1849 en 1850 als tinnegieter, in 1846 als blikslager, in 1852 als winkelier, vanaf 1859 zonder beroep.

Jan Meeuws kreeg met zijn vrouw Petronella Druif tien kinderen, waaronder vier zonen. Van deze vier zonen overleed de oudste (Johannes Adrianus Nicolaas) op 3-jarige leeftijd en de jongste (Reinerus Johannes Marie) 2 maanden na de geboorte. Een derde zoon volgde in zijn vaders voetsporen als tinnegieter, maar overleed al op 24-jarige leeftijd: Henricus Leonardus Franciscus Meeuws, geboren 's-Gravenhage 11 mei 1834, overleden Rotterdam 18 februari 1859. Volgens de overlijdensakte was hij tinnegieter, woonachtig te Rotterdam (in de Lamsteeg). Wellicht was deze Henricus werkzaam in het tinnegietersbedrijf van zijn grootvader Jan Druif, dat zijn tantes Catharina en Elisabeth na diens dood hadden voortgezet (dus in hetzelfde bedrijf waar zijn vader waarschijnlijk zelf ook het vak had geleerd), misschien onder toezicht van zijn tante Catharina (aangezien tante Elisabeth in 1853 was overleden). Het lijkt in elk geval waarschijnlijk dat (een deel van) de tinvormen van Jan Druif voorlopig in Rotterdam is/zijn gebleven, nadat deze door Jan Meeuws in 1845 waren overgenomen, aangezien het tinnegietersbedrijf door Jans schoonzusters nog jarenlang is voortgezet. Mogelijk was de werkplaats van Druif te Rotterdam na de overname in 1845 een dependance geworden van het bedrijf Meeuws te 's-Gravenhage. Dat zou de verklaring kunnen zijn voor het door de firma Meeuws gebruikte merk met het wapen van Rotterdam (doorsneden; boven gevierendeeld, beladen met vier gaande leeuwen; onder een paal), voorzien van de initialen van Jan Meeuws ('IM') (Dubbe 1978, blz. 349, fig. 294; Dubbe 2009, blz. 193, fig. 2432-7).

Na 1859, het jaar waarin zoon Hendricus overleed, is Jan Meeuws niet meer actief geweest in het bedrijf

(‘zonder beroep’). Het is dus aannemelijk dat het bedrijf toen is voortgezet door zijn enige overlevende zoon, Johannes Adrianus Nicolaas, geboren ’s-Gravenhage 25 december 1831, overleden aldaar 30 januari 1914; huwt Brugge 3 juli 1862 (ingeschreven ’s-Gravenhage 5 juni 1863) Julia Rebecca Désirée Laviolette. Deze Jan Meeuws junior wordt in 1880 vermeld als koopman (burgerlijke stand), in 1890 als grondbezitter (*Gazette van Lokeren*, 9 maart 1890). Volgens het bevolkingsregister is hij per 1 januari 1895 verhuisd naar Laan 29 te ’s-Gravenhage.

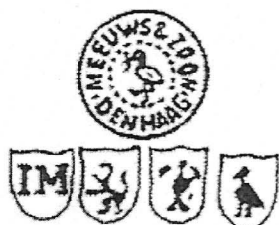
Of Jan Meeuws junior in het bedrijf zelf ook actief is geweest als tinnegieter, is niet duidelijk. Wel is het zeker dat een gelijknamige neef 53 jaar lang als tinnegieter voor de firma heeft gewerkt. Het betreft Johannes Jacobus Meeuws (geboren ’s-Gravenhage 19 december 1842, overleden aldaar 23 oktober 1914 (zoon van Wilhelmus Hermanus Norbertus Meeuws, een broer van de oprichter van het bedrijf); huwt ’s-Gravenhage 9 juni 1869 Frederika Maria Polderman). Deze Johannes Jacobus Meeuws wordt van 1866 tot 1913 vermeld als tinnegieter. Aangezien hij in 1910 een koninklijke onderscheiding krijgt als knecht bij de firma Meeuws en Zoon,[11] mag worden aangenomen dat hij in 1860 (dus op 18-jarige leeftijd) bij het door zijn oom opgerichte bedrijf in dienst is getreden. De eremedaille in brons, verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau, zal voor hem zijn aangevraagd als blijk van waardering voor 50-jarig dienstverband (het betreft overigens de laagste onderscheiding in het decoratiestelsel, die in de standenmaatschappij van de toenmalige Nederlandse samenleving was voorbehouden aan handwerkslieden e.d. en bij de democratisering van de orde in 1996 is afgeschaft).

Overname van Meeuws & Zoon door Van Adrichem

Jan Meeuws junior was de laatste eigenaar uit de familie Meeuws van het bedrijf, dat in 1904 is overgenomen door Theodorus Jacobus van Adrichem (geboren ’s-Gravenhage 13 juni 1870, overleden Wassenaar 12 mei 1933; huwt ’s-Gravenhage 17 febr. 1897 Wilhelmina Maria van der Stap). Th.J. van Adrichem wordt eerder vermeld als boekhouder (1899, 1900, 1903); vervolgens als fabrikant in tinwaren (1904), koperslager (1906), tingieter (1906, 1909), winkelier in huishoudelijke artikelen (1923), fabrikant (1930), en directeur van een NV (1932). Onder Van Adrichem en zijn zonen[12] is het bedrijf voortgezet met behoud van de naam ‘J.N. Meeuws & Zoon’.

Toen Meeuws & Zoon in 1925 het 150-jarig bestaan vierde, werd de aanvang van Gerardus Bolderman in 1775 beschouwd als de oprichting van het bedrijf, maar als familiebedrijf heeft Meeuws dus nog geen 85 jaar bestaan.

Omstreeks 1930 is de fabriek van de firma Meeuws verplaatst van de Schoolstraat naar de Molenstraat in Den Haag, en bleef daar onder de naam Meeuws Pewter actief na de overname van de firma in 1963 door Metaalwarenfabriek Metawa te Tiel, die in 1985 failliet is gegaan. Op 7 maart 1950 vierde Meeuws & Zoon nog het 175-jarig bestaan. Bij dat jubileum waren onder meer vertegenwoordigers van Rijksdiensten aanwezig, die zich het behoud van oude schoonheid ten doel stellen.[13] In de jaren 1959–1963 is de collectie gietvormen door de toenmalige directeur van de firma Meeuws, J.A.F. van Adrichem, dankzij bemiddeling van H.J.E. van Beuningen, verkocht aan het Historisch Museum Rotterdam (thans Museum Rotterdam).[14]

Conclusie

Van 1775 tot ca. 1930 is in de Schoolstraat te Den Haag een tinnegieterij gevestigd geweest, die is opgericht door Gerardus Bolderman en in de jaren twintig van de negentiende eeuw is overgenomen door of voor Jan Meeuws (mogelijk in 1820 door zijn vader Hermanus, mogelijk in 1826 door Jan zelf). Onder de naam (J.N.) Meeuws heeft de firma tot 1985 bestaan, maar Jan Meeuws junior heeft het bedrijf in 1904 verkocht aan Th.J. van Adrichem, wiens zoon J.A.F. van Adrichem het op zijn beurt in 1963 van de hand heeft gedaan, waarna het bedrijf onderdeel werd van Metawa. Er is zeker sprake van continuïteit; Jan Meeuws kan worden gezien als rechtsopvolger van Gerardus Bolderman, de familie Van Adrichem rechtsopvolger van Meeuws, en de Tielse Metaalwarenfabriek rechtsopvolger van Van Adrichem (maar van 1963 tot het faillissement in 1985 was Meeuws geen zelfstandige onderneming meer). Dat neemt niet weg dat de vermelding '1775' bij Johannes Nicolaas Meeuws in de handboeken van Dubbe misleidend is en zou moeten worden vervangen door 'ca. 1825'.

LITERATUUR

- J.A.F. van Adrichem, 'Een tingieterij in bedrijf', in: *Tentoonstelling van oud tin in het Museum het Prinsenhof van 15 juli tot 1 oktober – catalogus*, [Delft 1950], blz. 23–31.
- B. Dubbe, *Tin en tingieters in Nederland*, 2e dr., Lochem, De Tijdstroom, 1978, blz. 349.
- B. Dubbe, *Nederlandse tinnegieters & tinmerken: een compendium*, Nederlandse Tinvereniging, 2009, blz. 193, fig. 2432-10.
- K. Havelaar, 'Haags tin. Oud-Hollandse Tingieterij Meeuws en Zn. N.V.', in: *Haagvaarder*, jrg. 12, nr. 44 (febr. 2005).
- A.C. Vreugdenhil, 'In eeuwenoude bronzen vormen wordt weer Rotterdams tin gegoten', in: *Het Timmerhuis. Maandblad van de personeelsvereniging technische diensten Rotterdam*, 9 febr. 1964.

NOTEN

- [1] Zie: 'Meeuws als onderdeel van Metawa, Tiel', bibliotheek Nederlandse TinVereniging, inv.nr. 1256 AIV.
- [2] Alle (primaire en secundaire) bronnen die ik heb geraadpleegd, zijn via internet toegankelijk. Mede als gevolg van de beperkende maatregelen i.v.m. de coronapandemie heb ik voor deze bijdrage geen aanvullend archiefonderzoek kunnen verrichten. De stukken uit het archief van de Ambachtsgilden (Haags Gemeentearchief, inv.nr. 0376-01) waarnaar wordt verwezen, heb ik dus niet zelf ingezien. Ook in het Oud Archief van Den Haag (inv.nr. 0350-01) bevinden zich enkele stukken over het tinnegietersgilde. Voorts lijkt de collectie eigendomsbewijzen van particulieren (inv.nr. 0841-01) een logische plek om de koopbewijzen van de genoemde personen terug te vinden, als deze bewaard zijn. Dit archief was echter in december 2020 in bewerking en niet in te zien. Relevante stukken uit de 20e eeuw zijn mogelijk te vinden in het archief van de Kamer van Koophandel Zuid-Holland, dat bij het Nationaal Archief te Den Haag berust.
- [3] 'Een tingieterij uit de oude doos', in: *Haagsche Courant* 1 mei 1925, blad 2, blz. 2, kol. 1–2; 'Oud-Hollandse tingieterij met moderne accommodatie', in: *Haagsche Courant*, 23 februari 1939, blad 4, blz. 1, kol. 3–4.
- [4] 'Jubileum Meeuws en Zoon', in: *De Nederlander* 5 mei 1925, blz. 3, kol. 4.
- [5] *Naamlijst van alle de geboren; benevens de genen die zich in den huwelyken staat zullen begeeven, met opgave hunner Geboorte plaatsen en Woonsteden; alsmede der overledenen; met beschrijving hunner Ziekten, Ouderdom en Woonstraten, zoo als dezelve ter Secretarie in 's Gravenhage zijn aangegeven [...], in de Maand February 1816*, 's Gravenhage, A. van Hoogstraten Jr., 1816, blz. 9.
- [6] 'Een tingieterij uit de oude doos. De firma Meeuws en Zoon bestaat honderdenvijftig jaar', in: *Haagsche Courant* 1 mei 1925, blz. 2, kol. 1; '150 jaar tingieter', in: *Het Vaderland* 1 mei 1925, blz. 3, kol. 2; '100-jarig bestaan der firma Meeuws en Zoon', in: *De Maasbode* 3 mei 1925, blz. 3, kol. 6.
- [7] 'Oud-Hollandsche tingieterij met moderne accommodatie', in: *Haagsche Courant* 23 febr. 1939, blad 4, pag. 1, kol. 3–4; *Tin door de eeuwen. Meeuws Pewter since 1775 Holland*.
Het is waarschijnlijk niet toevallig dat zowel de familie Druij als de familie Meeuws haar wortels in Brabant heeft: Johannes Daniël (Jan Druij) (1755–1829) werd geboren (gedoopt 1 mei 1755) te 's-Hertogenbosch (evenals diens vader Gerardus, geboren 1725); Hermanus Meeuws/Meeusse (1770–1844) werd geboren (gedoopt 6 okt. 1770) te Helmond (evenals diens vader Henricus, 1731–1806).
- [8] Vgl. 'Laatste tingieterij uit de gildentijd gaat jubileren. 'Tin-huwelijk' deed historische collectie ontstaan', in: *Trouw* 16 februari 1950, blz. 2, kol. 1–2.
- [9] Vgl. G.Th.H.C. Pieck, 'Betreft tingieterij Jan Druy', 15 maart 1978, bibliotheek Nederlandse TinVereniging, inv.nr. 1062 ABJ.
- [10] *Algemeen adresboek, alphabetisch register, van alle gepatenteerden en voornaamste particulieren, naamlijst der voornaamste bewoners, naar volgorde der wijken en nommers*, Rotterdam, J.W. van Leenhoff, 1851 en 1852, blz. 114 (wijk 7): 'E. & C. Druij'.
- [11] *Het Vaderland*, dinsdag 30 aug. 1910, 2e avondblad B, blz. kol. 2.
- [12] Drie van de vijf zonen van Th.J. van Adrichem waren actief in het bedrijf Meeuws:
- Adrianus Theodorus Franciscus van Adrichem, geboren 's-Gravenhage 16 aug. 1900, overleden aldaar 1 maart 1957; huwt 1e 's-Gravenhage 8 augustus 1923 Frederika Wilhelmina Maria Vierling, huwt 2e 's-Gravenhage 27 juli 1932 Maria Cornelia Vierling; bedrijfsleider tingieterij 1917, winkelier in huishoudelijke artikelen 1923, directeur van een NV 1932, 1957.
- Johannes Antonius Franciscus van Adrichem, geboren 's-Gravenhage 1 augustus 1903, overleden na 1969; huwt 's-Gravenhage 7 mei 1930 Antoinette Maria Vierling; bedrijfsleider 1930, directeur 1963, woonachtig te Rijswijk 1955, 1969.
- Leonardus Adrianus van Adrichem, geboren 's-Gravenhage 5 februari 1906, overleden aldaar 28 februari 1942; huwt 's-Gravenhage 25 juli 1934 Johanna Catharina Maria Kok; in 1934 en 1842 vermeld als handelaar/winkelier in huishoudelijke artikelen.
- [13] 'Tingietersbedrijf jubileert', in: *Algemeen-Handelsblad* 8 maart 1950, blz. 2, kol. 4.
- [14] Correspondentie betreffende de verwerving van de mallen Meeuws door het Historisch Museum Rotterdam, 1957–1963, bibliotheek Nederlandse Tinvereniging, inv. nr. 1701 AZY; 'Herinnering aan oud ambacht', in: *Nieuwe Rotterdamse Courant* 4 mei 1963; 'Bronzen gietvormen voor Rotterdam', in: *Het Parool* 6 mei 1963, blz. 7, kol. 7; 'Rotterdam wil bronzen kopen', in: *Het Vrije Volk* 6 mei 1963, blz. 5, kol. 1; Vreugdenhil 1964.

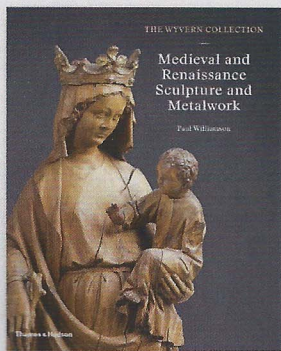
Literatuur over tin

Tekst: H.B. van Wijk

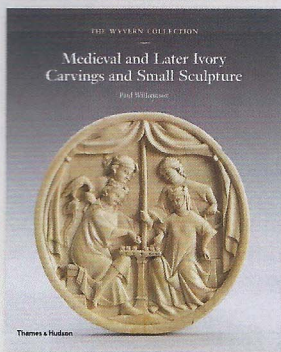
Verzamelaarscatalogi

De Thesaurus für Zinnobjekten van uitgever Christian Müller-Straten wordt binnenkort onder inventarisnummer 0494 digitaal opgenomen in de Nederlandse Tinbibliotheek en zal daarin dan kunnen worden geraadpleegd.

In deze thesaurus is een interessante lijst van Zinnsammler opgenomen. Dat maakt nieuwsgierig; enerzijds: ken ik al die namen? en anderzijds: ken ik andere?

Neen, ik ken niet al die namen, sommige 'ring a bell'. Waarom is dat het geval – bij Kahlbaum, Berlin bijvoorbeeld ten onrechte omdat ik alleen Eduard Kahlbau, Stuttgart ken en van hem een collectiecatalogus uit 1908 bezit. Een goed voorbeeld dat men niet altijd weet waar de klepel hangt.

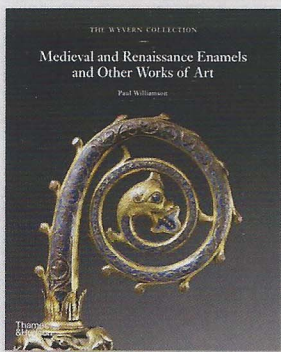

Als Nederlandse verzamelaars worden genoemd A.J.G. Verster, G.J. Leonhardt en H.J.E. van Beuningen. Andere zeer bekenden zijn Germain Bapst, Parijs, Hans Demiani, Leipzig en Albert Figdor, nestors en voorts Karl Ruhmann, Wildon en Robert M. Vetter. Hun verzamelingen zijn (soms maar ten dele) gedocumenteerd in tentoonstellings-, oeuvre- of veilingcatalogi.

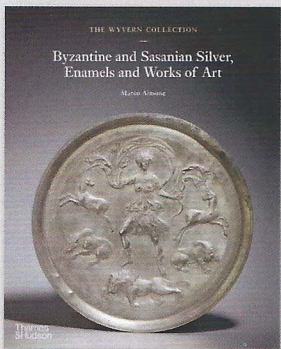
Anderen ken ik alleen van horen zeggen: P.J. Manz, Stuttgart was bevriend met Vetter, zoals in de vorige aflevering van de Tinkoerier is te lezen. Van Eva Plickert in München en Karl Kratzenberger in Berlijn zijn publicaties in de tinbibliotheek opgenomen die niet hun collectie betreffen.

Van weer anderen zou ik zweren iets op papier te hebben zoals van Max Kuppelmayer uit München. Niet dus.

Van alle onbekenden zocht ik naar publicaties. De meesten zijn Duitstalig, dus ZVAB gaf de meeste kans. Eén bingo: een mooie veilingcatalogus **Sammlung Flasshaar**, bij Rudolf Elsas in Berlin, in mei 1931. Bij een tiental anderen niets gevonden, maar we blijven zoeken.

Dat de lijst is gemaakt door een Duitse samensteller verklaart waarom bijv. Engelstalige verzamelaars volledig ontbreken en de datering ervan, rond WO II, het feit dat vele ons bekende verzamelaars, waaronder alle huidige leden van de NTV, niet zijn vermeld. In de nabije toekomst volgen in de literatuurlijst nog meer tinverzamelingen.

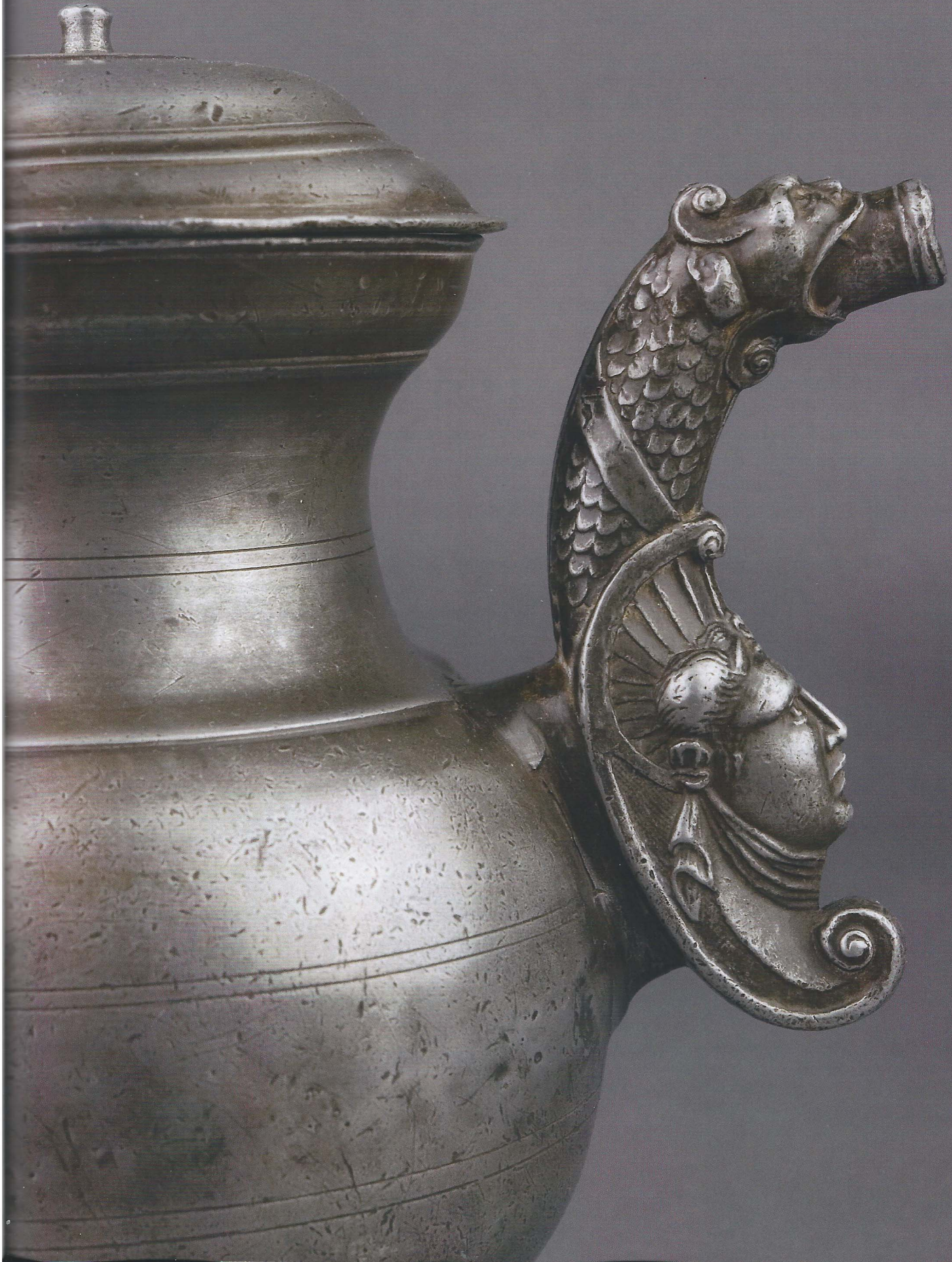

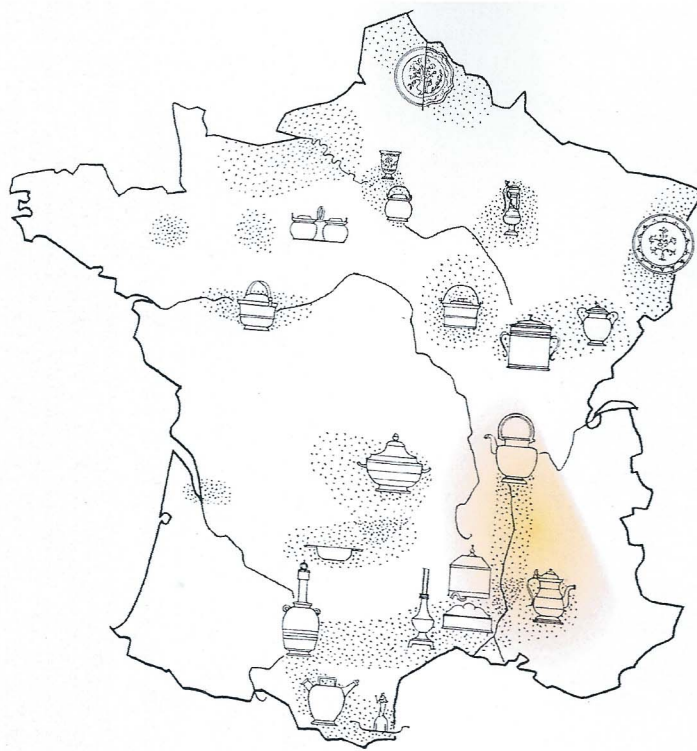
Als meest recent voorbeeld van de publicatie van een schitterende verzameling middeleeuwse en vroegere kunstvoorwerpen noem ik The Wyvern Collection. Daarvan werden 3 delen geschreven door Paul Williamson:

- **Medieval and Renaissance Sculpture and Metalwork, 2018**
- **Medieval and Later Ivory Carvings and Small Sculpture, 2019**
- **Medieval and Renaissance Enamels and Other Works of Art, 2021**
en het vierde door Marco Aimone:
- **Byzantine and Sasanian Silver, Enamels and Works of Art, 2020**

Olie- of melkemmaer?

Tekst en foto's: J.F.H.H. Beekhuizen

Afb. 1 Productielocaties

Toen ik de voordracht voor de bijeenkomst in Uden voorbereidde had ik niet verwacht op zoveel Franse namen van deze objecten te stuiten.

Voor de melkemmer zijn drie namen in de literatuur te vinden:

- *Cruche à lait*[1]
- *Broc à lait*
- *Pot à lait*

Voor de olie-emmer zijn maar liefst vier namen te vinden:

- *Cruche à huile*
- *Pot à huile*
- *Dourne*
- *Buire*

Het merendeel van deze emmers is vervaardigd in het gebied onder de Loire in het Rhône- en Saonegebied en in de Languedoc (afb. 1). Ze zijn vooral in de achttiende eeuw en negentiende eeuw vervaardigd.

Er zijn diverse centra aan te wijzen waar ze vervaardigd zijn:

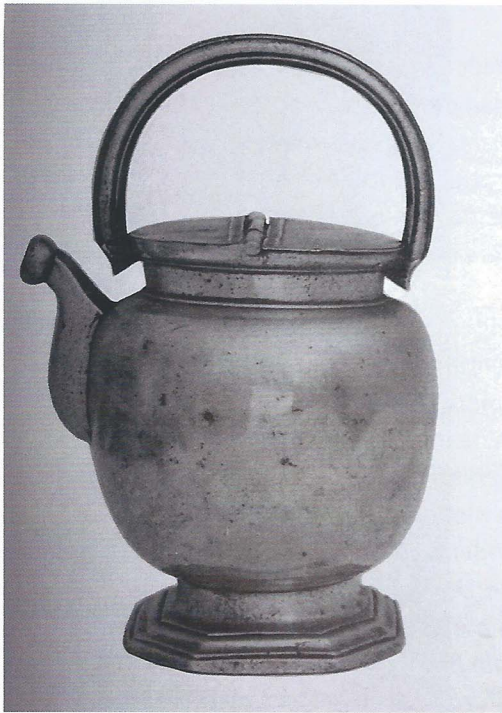
- Lyon
- Nîmes
- Le Puy-en-Velay
- Villefranche-sur-Rouergue
- Montbéliard
- Besançon

Waarvoor ze gemaakt zijn is niet altijd even duidelijk: melk of olie? De benaming voor de melkemmer is overwegend *Cruche*. Wordt hij voor tafelolie gebruikt dan heeft men het vaak over een *Dourne* en deze naam is vooral van toepassing op de modellen uit de Languedoc [2].

Melk of olie:

- in genoemde steden en regionen worden ze in ieder geval ook voor melk gebruikt.
- in het Noordwesten van Frankrijk gebruikt men voor de melk messing emmers voor gebruik en transport. M.a.w. daar komen deze emmers niet voor.
- werden ze niet voor melk gebruikt, dan zou het logisch zijn dat ze in streken met een notenolie- of olijfolieproductie als olie-emmer werden gebruikt.
- er zijn nooit ijktekens op deze emmers gevonden. Ze werden daarom niet gebruikt bij de verkoop van melk of olie en waren dus geen maatkannen.

De eerste *cruches* zijn gemaakt in de periode 1650 – 1680 [3].

Afb. 2 François Berthollay, Lyon

Het kanlichaam is in twee delen horizontaal gegoten, waarbij de voet is meegegoten met het onderste deel van het kanlichaam. Een deel van het deksel is vastgezet en een deel scharniert met een eenkakig of tweekakig scharnier. Verder worden de schenktuit, het hengsel en het bewegende deel van het deksel en het vaste gedeelte met scharnier apart gegoten.

Eén kenmerk is voor alle emmers gelijk, namelijk het vaste rechtopstaande handvat. Het is vaak vormgegeven met profielen, een recht deel of eenvoudig rond.

Alle - ingesnoerde - voeten zijn in principe rond, behalve het vroegste type uit het begin van de achttiende eeuw dat op een rechthoekige voet staat. Een voorbeeld hiervan is een exemplaar gemaakt door François Berthollay uit Lyon, meester in 1693[4]. Hoogte: 30,0 cm (afb. 2).

Ook de schenktuit kent diverse vormen, zoals in de vorm van een vogelkop of een bolletje (afb. 3, 4 en 5). De tuit met een vogelkop is meestal te vinden op de melkemmer. Als de schenktuit eindigt in een bolletje werden ze - meestal - voor olie gebruikt. In de literatuur wordt erop gewezen dat deze laatstgenoemde vormgeving van de schenktuit juist kenmerkend is voor oliekannetjes [5]. Roger Verdier noemt deze kannen altijd een *cruche à lait*, zowel de tuit met vogelkop als bolletje [6].

In *Les Étain Français* staan twee emmers afgebeeld die gemaakt zijn door Pissavy: een met de schenktuit in de vorm van een bolletje en de ander met een vogelkop. Tardy noemt de emmer met het bolletje een *Broc de lait* [7].

Michel Belloncle noemt in *Les Étain* de emmer met vogelkop ook een *Cruche à lait* [8].

In de catalogus *Quand l'étain brillait en Anjou* staan twee emmers afgebeeld die kortweg *cruche* genoemd

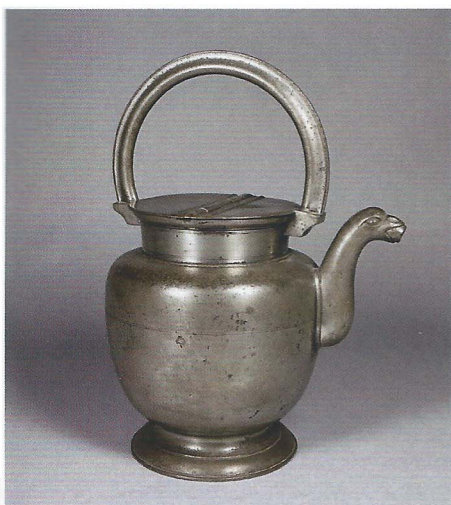
worden, zonder vermelding waarvoor ze werden gebruikt [9]. De afgebeelde emmers hebben een tuit met als uiteinde een bolletje. In de kanttekening staat dat Boucaud suggereert dat ze voor olie gebruikt zijn. Dat zou dus kloppen met een eerdere constatering. Maar er staat ook vermeld dat deze emmers bekender zijn als melkemmer.

In de catalogus *Les Étain, Trésors des musées d'Angers* is een oliekannetje afgebeeld dat *pot à huile* wordt genoemd, maar ook twee emmers die omschreven staan als *pot à eau* [10]. Deze omschrijving zijn we niet eerder tegengekomen. In *Les Étain* spreekt men van een *cruche*, afkomstig uit de Rhonevallei [11]. In *Étain populaires de France* worden ze ook *cruche à lait* genoemd [12].

In de catalogus *Médecine ou miséricorde? des outils pour le soin* schrijft Brigitte Fromaget over de *cruche à lait* en dat men het een *buire* in Lyon noemt en een *dourne* in de Haut-Provence [13].

De tuiten met een vogelkop hebben een grotere diameter dan die met een knop. Melk is vloeibaarder dan olie en daarom hebben de melkemmers een tuit met een grote diameter en de olie-emmers een tuit met een kleine diameter. Vooral Lyon vindt men melkemmers met de zo kenmerkende vogelkop[14].

De tinnegietersmerken in Lyon bestaan uit de voor- en achternaam van de gieter, het kwaliteitsmerk FIN en vaak ook nog met een merk met alleen de initialen, met FIN erboven. De controlemerken bestaan meestal uit de letters F, C, al dan niet gekroond en plaatsnaam LYON met 1691 en andere jaartallen. Vanaf 1674 moeten de meestermerken voorzien zijn van de letter L, een fleur de lis met daarboven de kroon en twee letters LF voor *étain fin* en LC voor *étain commun* [15]. Merken zijn zowel op het vaste deel, als op het scharnierend deel te vinden.

Afb. 6

Melkemmer - Cruche à lait, Lyon

Half scharnierend deksel met tweekakig scharnier.

Gemerkt op het vaste gedeelte van het deksel: kwaliteitsaanduiding FIN en deels weggesleten plaatsnaam (L)YON, onbekende tinnegieter. Aan de binnenkant van het scharnierend deksel kwaliteitsaanduiding FF voor Fijntin.

Periode: 4e kwart 18e eeuw

Hoogte: 35,0 cm

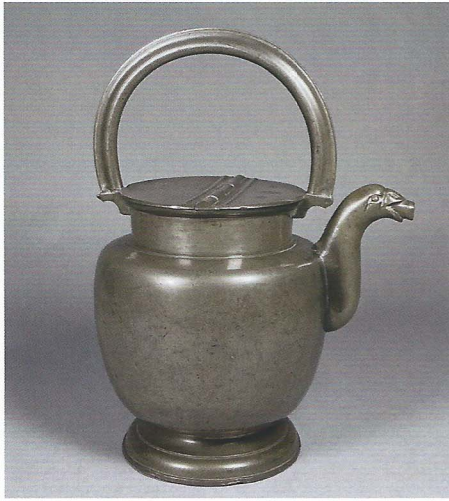
Diameter voet: 15,2 cm

Gewicht: 3353 g

Literatuur:

J.F.H.H. Beekhuizen - *Pewter Ware* 10, juni 2008, Amsterdam 2008, blz. 36 en 37, nr. 16.

Afb. 7

Melkemmer - *Cruche à lait*, Lyon

Half scharnierend deksel met tweekakig scharnier.

Gemerkt op het vaste gedeelte van het deksel: tweemaal kwaliteitsaanduiding ETIN DANGLÉTERRE en gietersmerk met kwaliteitsaanduiding FIN, jaartal 1782 en gietersnaam J.B. LAUBREAU(X) en aan de buitenkant van de bodem met FIN, gietersnaam J.B. Laubrau(x) en jaartal 1782 voor Jean-Baptiste Laubreaux, Lyon, meester 1782.

Periode: 4e kwart 18e eeuw/1e kwart 19e eeuw

Hoogte: 35,0 cm

Diameter voet: 15,6 cm

Gewicht: 3796 g

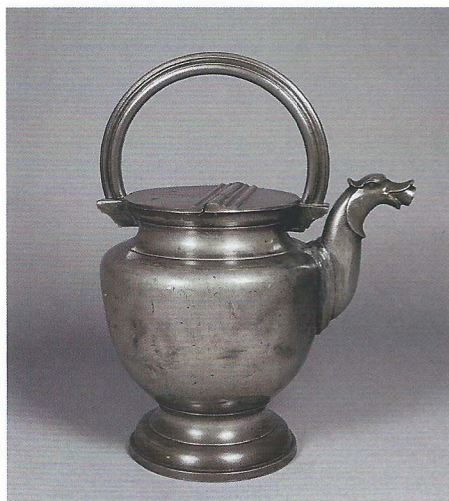
Literatuur:

J.F.H.H. Beekhuizen - Tin uit Europese landen, Amsterdam 1979, blz. 50 (abusievelijk vermeld als Pissavy, eerste helft 19e eeuw)

J.F.H.H. Beekhuizen - Pewter Ware 10, juni 2008, Amsterdam 2008, blz. 34 en 35, nr. 15.

Literatuur merk:

Tardy - Les Étains Français, Parijs 1959, blz. 440 en 441.

Afb. 8

Melkemmer - *Cruche à lait*, Lyon

Geen zichtbare gietnaad.

Half deksel met tweekakig scharnier. Vast handvat. Schenktoot uitlopend in een drakenkopje. Verdiepte bodem.

Gemerkt op het scharnierend deel van het deksel: v.l.n.r. kwaliteitsaanduiding ETAIN DANGLÉTERRE; merk met FIN en plaatsnaam LYON en gietersnaam Pierre Pissavy en merk met gieters- en plaatsnaam PISSAVY A LYON voor Pierre Pissavy, Lyon, vermeld omstreeks 1850.

Periode: midden 19e eeuw

Hoogte totaal: 30,7 cm

Hoogte tot deksel: 20,0 cm

Diameter voet: 13,2 cm

Gewicht: 2396 g

Literatuur:

J.F.H.H. Beekhuizen - Tin uit Europese landen, Amsterdam 1979, blz. 60.

J.F.H.H. Beekhuizen - Pewter Ware 44 - Collectie Van der Vorm, Amsterdam 2019, blz. 124 t/m 127, nr. 53.

Literatuur gieter en merk:

Tardy - Les Étains Français, Parijs 1964, blz. 445 en 446.

Tardy - Poinçons d'Étain, Parijs 1968, blz. 165 en 180.

Afb. 9

Melkemmer - *Cruche à lait*, Lyon

Half scharnierend deksel met tweekakig scharnier.

Gemerkt op het scharnierend deel van het deksel: kwaliteitsmerk ETAIN DANGLÉTERRE, gietersmerk met naam en plaatsnaam PISSAVY A LYON en ovaal gietersmerk in de vorm van Vrouwe Justitia met kwaliteitsaanduiding FIN, plaatsnaam LYON en gietersnaam PIERRE PISSAVY voor Pierre Pissavy, vermeld omstreeks 1850, Lyon.

Periode: midden 19e eeuw
 Hoogte (incl. hengsel): 36,3 cm
 Hoogte (excl. hengsel): 24,5 cm
 Diameter voet: 14,6 cm

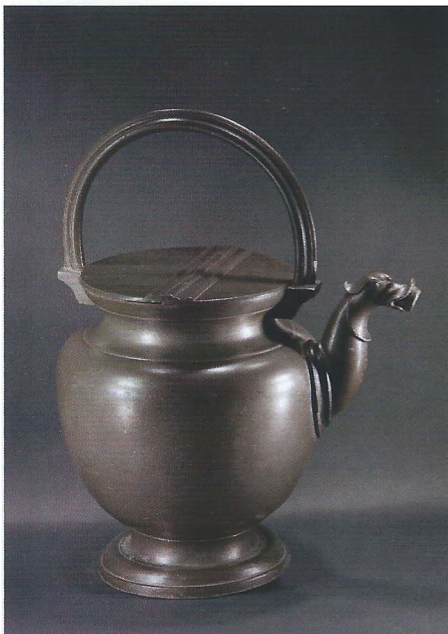

Literatuur:

J.F.H. Beekhuizen - Pewter Ware 12 - Tin Tefaf 2009, Amsterdam 2009, blz. 76 en 77, nr. 36.

Literatuur merk:

Tardy - Les Étains Français, Parijs 1959, blz. 445 en 446. Vergelijk afbeelding op blz. 447.
 Tardy - Poinçons d'Étain, Parijs 1968, blz. 34, 165 en 180.

Afb. 10

Zeer grote melkemmer - *Cruche à lait*, Lyon

Half scharnierend deksel met tweekakig scharnier.

Gemerkt op het scharnierend deel van het deksel: kwaliteitsmerk ETAIN DANGLÉTERRE, gietersmerk met naam en plaatsnaam PISSAVY A LYON en ovaal gietersmerk in de vorm van Vrouwe Justitia met kwaliteitsaanduiding FIN, plaatsnaam LYON en gietersnaam PIERRE PISSAVY voor Pierre Pissavy, Lyon, vermeld omstreeks 1850.

Periode: midden 19e eeuw
 Hoogte: 43,0 cm
 Diameter voet: 17,3 cm
 Gewicht: 5864 g

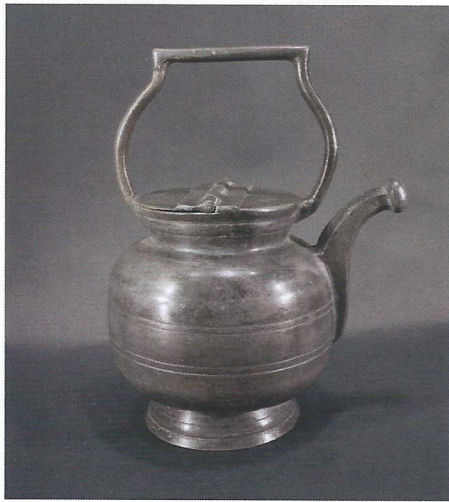
Literatuur:

J.F.H. Beekhuizen – Pewter Ware 29, Tin uit Frankrijk en andere landen, september 2014, Amsterdam 2014, blz. 72 t/m 75, nr. 26.

Literatuur gieter:

Tardy - Les Étains Français, Parijs 1964, blz. 445 en 446.
 Tardy - Poinçons d'Étain, Parijs 1968, blz. 165 en 180.

Afb. 11

Melkammer - *Cruche à lait* of *Dourne, Villefranche*

Half scharnierend deksel met tweekakig scharnier.

Gemerkt op het vast deel van het deksel: merk met deels weggesleten naam ...VLE.

Verder ingeslagen (controle-)merk met initialen FR.

Periode: 2e/3e kwart 19e eeuw

Hoogte: 21,0 cm

Diameter voet: 9,0 cm

Gewicht: 1426 g

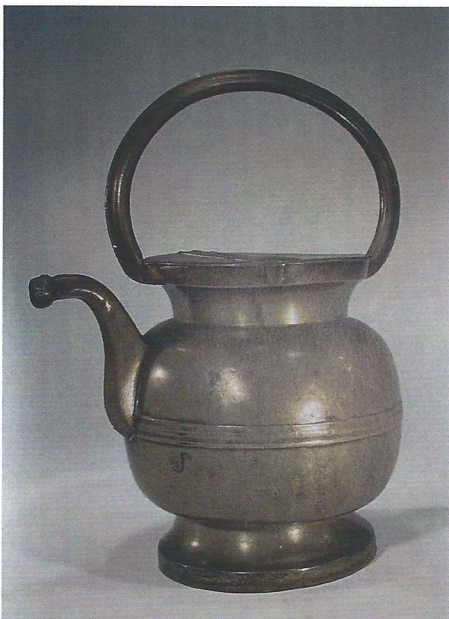
Literatuur:

J.F.H.H. Beekhuizen - Pewter Ware 29, Tin uit Frankrijk en andere landen, september 2014, Amsterdam 2014, blz. 80 en 81, nr. 29.

Literatuur vergelijk:

R. Verdier - La poterie d'étain en France du XVe au XXe siècle, deel 5, le potier rond, le menuisier, Saint-Martin-de-la-Lieue 1998, blz. 160 en 161.

Afb. 12

**Melkammer - *Cruche à lait* of *Cruche à l'huile*,
Roquemaure**

Melk- of oliekan, ook wel Dourne genoemd

Half scharnierend deksel met tweekakig scharnier.

Gemerkt op het scharnierend deel van het deksel: controlemerk in de vorm van de gekroonde dubbele F, plaatsnaam Roquemaure en jaartal 1699 voor mogelijk Jacques Plat of Guillaume Poujol, beiden werkzaam in en om Roquemaure omstreeks 1700.

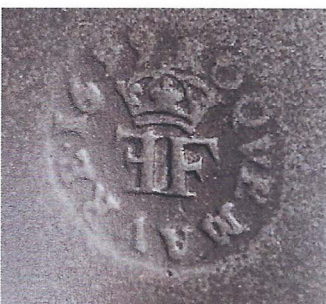
Periode: 1e kwart 18e eeuw

Hoogte: 28,9 cm

Diameter voet: 12,9 cm

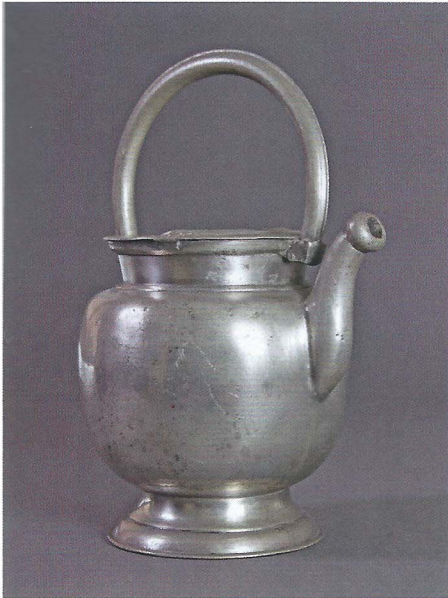
Literatuur:

J.F.H.H. Beekhuizen - Tin Tefaf 2003, Amsterdam 2003, blz. 24 en 25, nr. 8.

Literatuur merk:

R. Richard - Potiers d'Étain de l'ancien Languedoc et du Roussillon, Languedoc 1988, blz. 177, nr. 143.

Afb. 13

Melkemmer - *Cruche à lait* of *Cruche à l'huile*, Lyon

Half scharnierend deksel met eenkavig scharnier.

Gemerkt op het deksel: gesleten controlemerk in de vorm van gekroonde dubbele F met plaatsnaam Lyon en merk met gietersinitialen BB voor Bertholay Benoit, Lyon, vermeld in 1755.

Periode: 4e kwart 18e eeuw
 Hoogte incl. handvat: 28,0 cm
 Hoogte ex. handvat: 17,5 cm
 Diameter voet: 12,8 cm

De vorm van deze kan doet denken aan de bekende melkkan uit Lyon. Als de schenktuit eindigt in een bolletje werden deze voor olie gebruikt. In de literatuur wordt gewezen op het feit dat deze vormgeving van de schenktuit kenmerkend is voor oliekannetjes. Dit type is vooral in het zuidoostelijke deel van Frankrijk terug te vinden. In de streek rond Lyon worden zij *buire* genoemd en in de Haut-Provence Dourne.

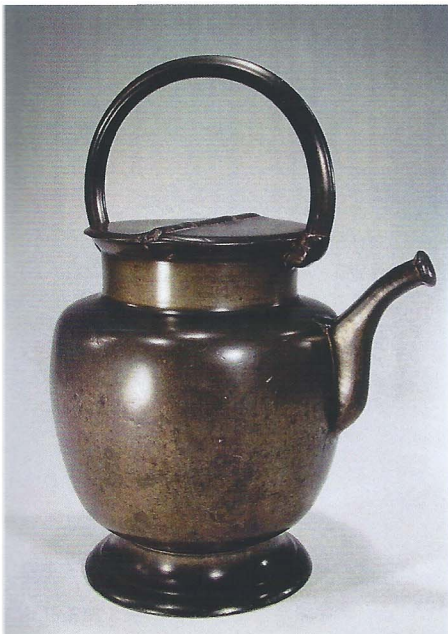

Literatuur:

J.F.H.H. Beekhuizen - Tin – Étain - Pewter - Zinn, Tin van de leden, 25 jaar Nederlandse TinVereniging, Amsterdam 2018, blz. 336, nr. 239.

Literatuur merk:

Tardy - Poinçons d'Étain, Parijs 1968, blz. 16.

Afb. 14

***Cruche à lait* of *Cruche à l'huile*, ook wel *Dourne* genoemd, type Lyon**

Half scharnierend deksel met eenkavig scharnier.

Niet gemerkt.

Periode: omstreeks 1800
 Hoogte: 28,7 cm
 Diameter voet: 12,6 cm

Literatuur:

J.F.H.H. Beekhuizen - Tin Tefaf 2003, Amsterdam 2003, blz. 26 en 27, nr. 9.

J.F.H.H. Beekhuizen - Pewter Ware 18, mei 2011, Amsterdam 2011, blz. 72 en 73, nr. 38 (dezelfde kan als Tin Tefaf 2003).

De voorafgaande melk- en olie-emmers werden gebruikt om de kleinere tafekannetjes te vullen. Zij komen voor onder de naam *chevrette* of *verseuse*. De grote oliekan op pagina 95 werd gebruikt om de kleinere kannetjes te vullen. Roger Verdier noemt dit echter een *pot à lait*; een melkemmer [16].

Afb. 15

Oliekan, Toulouse

Type balustre.

Eenkakig scharnier met duimrust in de vorm van twee eikeltjes.

Gemerkt aan de buitenkant van de bodem: tweemaal controlemerk in de vorm van de verweven C, letters TOL voor Toulouse en jaartal 1709.

Periode: 1e kwart 18e eeuw.

Hoogte: 22,3 cm.

Doorsnede voet: 14,1 cm.

Gewicht: 1822 gram.

Literatuur merk:

Tardy - Les Étain Français, Parijs 1964, blz. 680.

Ch. Boucaud - Les pichets d'étain, mesures à vin de l'ancienne France, Parijs 1958, blz. 181, nr. 376.

Literatuur vergelijk:

R. Verdier – La poterie d'étain en France du XVe au XXe siècle.

Deel 5, le potier rond, le menuisier, Saint-Martin-de-la-Lieue 1998, blz. 164 en 165, nr. 635.

Cl. Renner – Histoire Illustrée des Etains Médicaux, Parijs z.j., blz. 51, ph. 6 (gemerkt met controlemerk van Toulouse met jaartal 1709. Hoogte : 23,5 cm).

René Richard maakt onderscheid tussen oliekannetjes voor tafelolie en lampenolie [17]. In de vormgeving van deze kannetjes is het verschil nauwelijks of niet te zien.

Afb. 16

Oliekannetje, Toulouse

Eenkakig scharnier.

Gemerkt op het deksel: deels weggesleten controlemerk in de vorm van een dubbele C, weggesleten jaartal 1709? en TOL.

1e helft 18e eeuw.

Hoogte: 17,6 cm.

Doorsnede voet: 9,1 cm.

Literatuur merk:

Ch. Boucaud - Les pichets d'étain, mesures à vin de l'ancienne France, Parijs 1958, blz. 181, nr. 376.

Tardy - Les Étain Français, Parijs 1964, blz. 678.

Literatuur vergelijk:

Tardy - Les Étain Français, Parijs 1964, blz. 678.

J.F.H.H. Beekhuizen - Tin uit Europese landen, Amsterdam 1979, blz. 51 (afbeelding rechts onder).

Ph. en J.-C. Boucaud – Étain Anciens, Parijs 1993, nr. 76.

J.F.H.H. Beekhuizen - Pewter Ware 14 Tin Tefaf 2010, Amsterdam 2010, blz. 114 en 115, nr. 51 (gemerkt met controlemerk in de vorm van een gekroonde dubbele C en weggesleten jaartal 1709? en TOL).

Afb. 17
Oliekan, mogelijk Toulouse of Beaucaire
Eenkakig scharnier.

Niet gemerkt.

2e helft 18e eeuw.
Hoogte: 20,2 cm.
Doorsnede voet: 12 cm.

In Étains populaires de France spreekt men van mesure à huile [18].

Afb. 18
Oliekannetje, omgeving Nîmes
Tweekakig scharnier met bijzondere duimrust.

Niet gemerkt

Periode: midden 19e eeuw
Hoogte: 19,0 cm
Diameter voet: 9,3 cm
Gewicht: 834 g

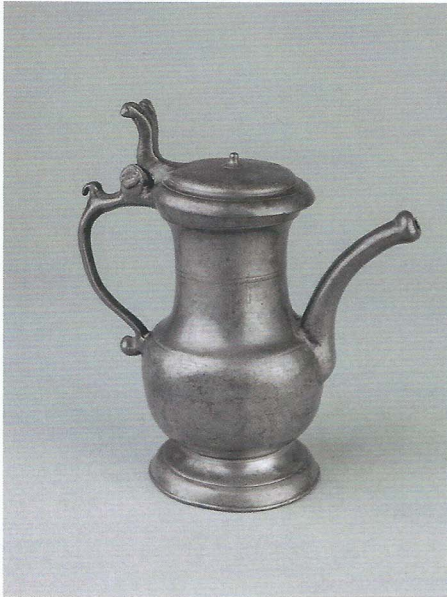
Literatuur:

J.F.H.H. Beekhuizen – Verkoopexpositie Tin kan ook betaalbaar zijn, mei/juni 1999, Amsterdam 1999, blz. 20, nr. 42.

J.F.H.H. Beekhuizen – Pewter Ware 25, mei 2013, Amsterdam 2013, blz. 38 en 39, nr. 16.

Literatuur vergelijk:

R. Richard – Potiers d'Étain de l'ancien Languedoc et du Roussillon du bas moyen âge à l'ère industrielle, Languedoc 1988, blz. 81, afb. 50 (vergelijk rechter kannetje).

Afb. 19

Oliekannetje, mogelijk Toulouse

Burette de table.

Horizontale gietnaad. Eenkakig scharnier met voluutduimrust.

Gebogen handvat met versiering. Knopje op het deksel.

Verdiepte voet.

Niet gemerkt

Periode: 4e kwart 18e eeuw

Hoogte: 15,0 cm

Diameter voet: 7,0 cm

Gewicht: 407 g

Conditie: ***

Patina: middeldonkergrijs

Literatuur:

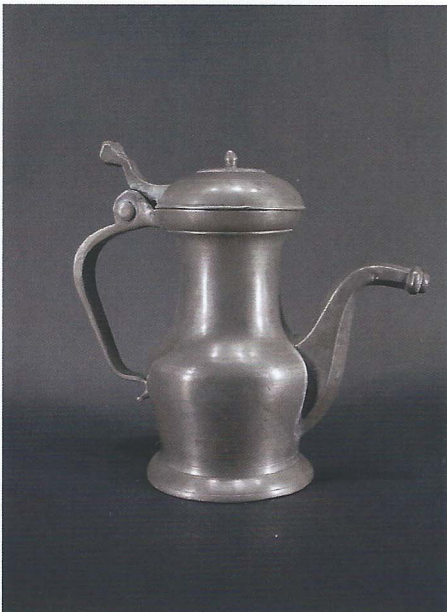
J.F.H.H. Beekhuizen – Pewter Ware 49 – Works of Art, April 2021, Amsterdam 2021, blz. 62 en 63, nr. 27.

Literatuur vergelijk:

J.F.H.H. Beekhuizen - Pewter Ware 27 - Tin Tefaf 2014,

Amsterdam 2014, blz. 92 en 93, nr. 40 (gemerkt met kwaliteitsaanduiding FIN. Hoogte: 16,6 cm.

Periode: 4e kwart 18e eeuw).

Afb. 20

Oliekannetje, mogelijk Languedoc

Eenkakig scharnier met haakvormige versierde duimrust.

Niet gemerkt.

Op het handvat ingeslagen letter H, waarschijnlijk voor *huile*.

Periode: 1e helft 18e eeuw

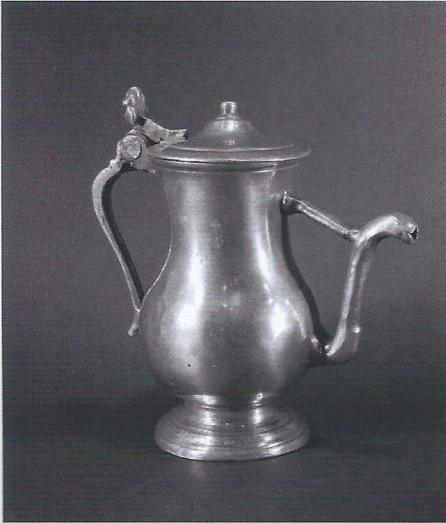
Hoogte: 15,0 cm

Doorsnede voet: 7,8 cm

Gewicht: 570 gram

Deze kannetjes werden gebruikt voor zowel lampenolie als voor huishoudolie.

Afb. 21

Oliekannetje, mogelijk Saint-Florentin

Type balustre.

Eenkakig scharnier met duimrust in de vorm van een vijfledige palmet. Licht gebogen handvat.

Niet gemerkt

Periode: 2e helft 18e eeuw

Hoogte: 14,0 cm

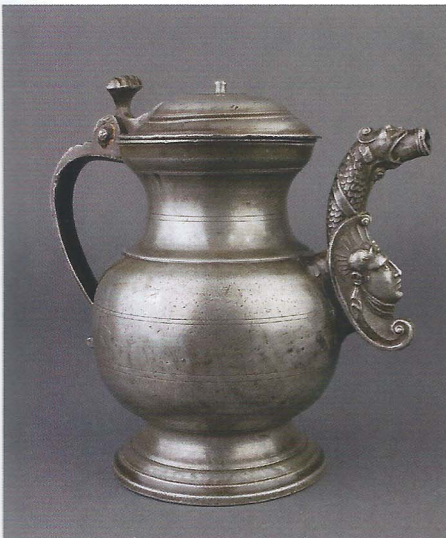
Diameter voet: 6,3 cm

Gewicht: 400 g

We schrijven dit oliekanntetje toe aan Saint-Florentin op grond van de vormgeving van de duimrust.

Literatuur:

J.F.H.H. Beekhuizen – Pewter Ware 30 – Tin Tefaf 2015 en Works of Art, Amsterdam 2015, blz. 88 en 89, nr. 34.

Afb. 22

Oliekannetje, mogelijk Lyon of Montbéliard

De vormgeving van de schenktuit vinden we terug in steden als Lyon en Montbéliard.

Type balustre.

Horizontale gietnaad.

Eenkakig scharnier met duimrust in de vorm van een geprofileerd balkje. Licht gebogen handvat.

Niet gemerkt.

Periode: omstreeks 1700

Hoogte: 18,3 cm

Doorsnede voet: 10,0 cm

Gewicht: 976 g

Vergelijk de vormgeving van de schenktuit met de kan in:

Ph. Boucaud/Cl. Frégnac - Les Étaines des origines au début du XIXe siècle, Freiburg 1978, blz. 88 en 89, nr. 104 en Catalogus - Zinn van het Kunstgewerbemuseum Keulen, blz. 140, nr. 205. Afgebeeld is een kan met arabesken uit Lyon [19] uit het tweede kwart van de zestiende eeuw.

Literatuur:

J.F.H.H. Beekhuizen - Pewter Ware 33 – Works of Art, Tefaf 2016, Amsterdam 2016, blz. 92 en 93, nr. 41.

L. Groen – natuurlijk Tin, een selectie tinnen voorwerpen uit de Terra Verde Collectie, Benthuizen 2017, blz. 114 en 115, nr. TVC 4159.

Kan uit Ph. Boucaud/Cl. Frégnac

Afb. 23 (zie pag. 100)
Oliekannetje - Burette de table, Angers

Afb. 23

Oliekannetje - Burette de table, Angers

Tweekakig scharnier.

Gemerkt aan de buitenkant in de voet: gietersmerk in de vorm van een gekroonde dubbelkoppige adelaar met deels weggesleten gietersnaam J.P.H.AL(ÈGRE) voor Jacques Philippe Alègre, geboren 1757, meester 1777, overleden 1783 [20]. De initialen J en P aaneen.

Periode: 4e kwart 18e eeuw

Hoogte: 15,2 cm

Doorsnede voet: 6,5 cm

Gewicht: 370 gram

Volgens Roger Verdier werden ze niet gebruikt voor olie of azijn, omdat het geen goede combinatie zou zijn met tin. Hij denkt meer aan wijn van een zeer grote kwaliteit of aan nectar. Verder zegt hij dat de naam *burette* niet correct is. In 1771 wordt er in de *Dictionnaire de Trévoux* wel gesproken van een *burette*. Daarmee wordt dan een steengoed kannetje bedoeld voor tafelolie. De tinnegieter Pierre-Auguste Salmon uit Chartres gebruikt de term *burette* voor de water- en wijnkannetjes - ampullen - die in de eredienst van de katholieke kerk gebruikt worden. In de catalogus *Quand l'étain brillait en Anjou* wordt dit een *burette* genoemd. Ook in *Les Étain, Trésors des musées d'Angers* wordt de *burette* in verband gebracht met religieuze doeleinden [21].

In *Étain Français des XVIIe et XVIIIe siècles* staan twee exemplaren afgebeeld met de omschrijving *burette de table* [22].

Literatuur:

J.F.H.H. Beekhuizen - *Pewter Ware 14, Tin Tefaf 2010*, Amsterdam 2010, blz. 76 en 77, nr. 32.

J.F.H.H. Beekhuizen - *Pewter Ware 27, Tin Tefaf 2014*, Amsterdam 2014, blz. 84 en 85, nr. 36.

Literatuur gieter:

Redactie - *Quand l'étain brillait en Anjou*, Angers 1996, blz. 65.

Literatuur vergelijk:

- B.A. Douroff – *Étain Français des XVIIe et XVIIIe siècles*, Parijs z.j., pl. 17, nr. a en b.
- Catalogus – *Les Étain, Trésors des musées d'Angers*, Angers 1973, blz. 105, pl. 70 (omschreven als pot à huile. Gemerkt M. Coustard, Angers, meester 1640).
- R. Verdier - *La poterie d'étain en France du XVe au XXe siècle, le potier rond à la façon des orfèvres*, deel 4, Saint-Martin-de-la-Lieue 1994, blz. 222 t/m 225 (model Lyon en Parijs, beide einde 17e eeuw).
- Redactie - *Quand l'étain brillait en Anjou*, Angers 1996, blz. 43, nr. 69 (afgebeeld een bijna identiek kannetje, echter zonder schenktuit) en blz. 44, nr. 77 (gemerkt Michel Chevreul, Angers, 2e helft 18e eeuw. Hoogte: 16,5 cm).
- Idem - blz. 44, nr. 77 (iets andere vorm met verschillende duimrust en schenktuitje).

NOTEN

- [1] R. Verdier - La poterie d'étain en France du XVe au XXe siècle, deel 5, Le potier rond, Le menuisier, Saint-Martin-de-la-Lieue 1998, blz. 145 e.v.
- [2] R. Richard - Potiers d'étain de l'ancien Languedoc et du Roussillon du bas moyen âge à l'ère industrielle, Languedoc 1988, blz. 84.
- [3] R. Verdier - La poterie d'étain en France du XVe au XXe siècle, deel 5, Le potier rond, Le menuisier, Saint-Martin-de-la-Lieue 1998, blz. 147.
- [4] Idem, blz. 147bis, nr. 623bis.
- [5] R. Richard - Potiers d'étain de l'ancien Languedoc et du Roussillon du bas moyen âge à l'ère industrielle, Languedoc 1988, blz. 84.
- [6] R. Verdier - La poterie d'étain en France du XVe au XXe siècle, deel 5, le potier rond, le menuisier, Saint-Martin-de-la-Lieue 1998, blz. 147 t/m 163.
- [7] Tardy - Les Étain Français, Parijs 1964, blz. 446 en 447.
- [8] M. Belloncle - Les Étain, Parijs 1968, blz. 109.
- [9] Redactie - Quand l'étain brillait en Anjou, Angers 1996, blz. 44, nrs. 78 en 79.
- [10] Catalogus - Les Étain, Trésors des musées d'Angers, Angers 1973, blz. 110, pl. 75 en blz. 119, pl. 85.
- [11] ABC collection - les étain, Parijs 1972, blz. 9.
- [12] A. Fochier-Henrion - Étain populaires de France, Parijs 1968, pl. 18, nrs. 43 en 44.
- [13] Brigitte Fromaget - Médecine ou miséricorde? des outils pour le soin, Tonnerre 2008, blz. 42, nr. 87.
- [14] Idem, blz. 423.
- [15] Idem, blz. 424.
- [16] R. Verdier - La poterie d'étain en France du XVe au XXe siècle, deel 5, le potier rond, le menuisier, Saint-Martin-de-la-Lieue 1998, blz. 164 en 165, nr. 635.
- [17] R. Richard - Potiers d'étain de l'ancien Languedoc et du Roussillon du bas moyen âge à l'ère industrielle, Languedoc 1988, blz.80.
- [18] A. Fochier-Henrion - Étain populaires de France, Parijs 1968, pl. 12 en 13, nrs. 28, 29 en 30.
- [19] Ph. Boucaud/Cl. Frégnac - Les Étain des origines au début du XIXe siècle, Freiburg 1978, blz. 88 en 89, nr. 104.
- [20] Zoon van Antoine Philippe Alègre, geboren 1730, meester 1750, gehuwd 1755, overleden 1780.
- [21] Catalogus - Les Étain, Trésors des musées d'Angers, Angers 1973, blz. 63, pl. 30.
- [22] B.A. Douroff - Étain Français des XVIIe et XVIIIe siècles, Parijs z.j., pl. 17, nr. a en b.

Tinnen rammelaars uit de Nederlanden

Tekst: Lucinda Timmermans

Afb. 1 Bolvormige opengewerkte rammelaar, 16de eeuw. Collectie Keijser, N025

Op 16 december 2021 opent in het Joods Museum een tentoonstelling over de verzameling rammelaars van Heinz Keijser (1911-1988). Deze collectie biedt een unieke samenstelling van ongeveer 900 rammelaars door de eeuwen heen, van diverse materialen en afkomstig van over de hele wereld. De verzameling bevat slechts één tinnen exemplaar (afb. 1). Hoewel zeldzaam, is dit echter niet het enige tinnen voorbeeld. Toch is er nog nauwelijks over geschreven. Dit artikel vormt dan ook een eerste verkenning van de tinnen rammelaars.

Toen Keijser in 1958 vol trots zijn verzameling tentoonstelde in Museum Willet Holthuysen te Amsterdam, werd daar in de kranten ruimschoots aandacht aan besteed.[1] Deze belangstelling voor de tentoonstelling zal waarschijnlijk extra zijn aangewakkerd door de aanwezigheid van het portret van Echie Pieters, waarop zij is afgebeeld met een rammelaar in de handen (afb. 2). Slechts twee jaar daarvoor sierde Echie de kinderpostzegel van 25 cent, waardoor zij ongetwijfeld bij een groot publiek bekend raakte. Het portret van Echie staat in een traditie van kinderportretten uit de Nederlanden, waarop een specifiek soort rammelaar als attribuut voorkomt: de zogenoemde rinkelbel.[2] Deze veelal (verguld) zilveren rinkelbellen werden gangbaar vanaf de zestiende eeuw en kwamen ook voor in Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Het diende vaak als

‘pillegift,’ een kraamcadeau waarmee de pasgeborene enige financiële zekerheid voor de toekomst verkreeg. Wanneer het kind later in geldnood zou komen, dan kon de pillegift, in dit geval dus de rammelaar, worden verkocht.[3]

De rinkelbel bestaat uit een hol staafje, waar halverwege een oogje en rondom kleine armen met belletjes zijn aangebracht, soms ter hoogte van een verdikking. Door een lintje of ketting aan het oogje kon de rammelaar worden vastgeknoopt aan de kleding van het kind of aan de wieg of kinderstoel. De cilindervormige staaf heeft aan het ene uiteinde een fluitje en de andere zijde wordt afgesloten met een bijtstuk, dat van hetzelfde materiaal gemaakt kan zijn. Maar soms zijn daarvoor ook kostbare en zeldzame materialen gebruikt, zoals bergkristal, bloedkoraal, parelmoer, ivoor of wolfstand. Aan deze materialen werd ook een beschermende werking toegedicht. Ook het geluid van de belletjes en het fluitje waren bedoeld ter bescherming tegen ‘het kwade.’[4]

Door de vele kinderportretten waarop (verguld) zilveren exemplaren zijn afgebeeld en door de grote hoeveelheid bewaard gebleven zilveren voorbeelden, zou bijna vergeten worden dat de rinkelbellen wel degelijk in andere materialen zijn vervaardigd, zoals been en tin. In Bourtange is een tinnen rinkelbel gevonden uit de zeventiende eeuw, waaraan nog een belletje hangt.[5] Het getordeerde handvat eindigt bovenaan in een fluitje en het bijtstuk vormt het andere einde. Een nauw verwant exemplaar, waarvan de belletjes allemaal verloren zijn gegaan, is opgegraven in Zwolle.[6] Een soortgelijke rinkelbel uit Museum Boijmans Van Beuningen is nog voorzien van twee messing belletjes (afb. 3). In die collectie bevindt zich een tweede tinnen rinkelbel, waarvan het fluitje, het oog en de armen nog intact zijn (afb. 4). De belletjes en het bijtstuk zijn echter verloren gegaan.

Afb. 2 Anoniem, Echie Pieters, gedateerd 1592. Huidige verblijfplaats onbekend. Foto via RKD

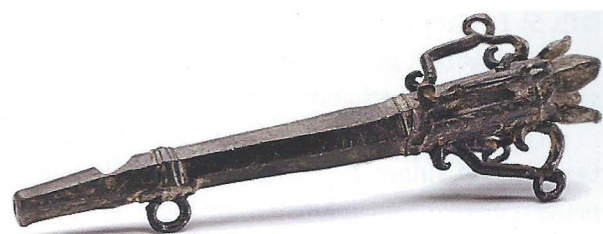
Bij een andere rinkelbel zijn de gedecoreerde belletjes eveneens aanwezig, maar ook hier ontbreekt het bijstuk. [7] Als dit al aanwezig is geweest, dan was het waarschijnlijk van ander, mogelijk kostbaar materiaal gemaakt, zoals bij sommige zilveren exemplaren. Het handvat is versierd met een parelrand die rondom slingert. Het betreft hier duidelijk een luxer uitgevoerde rinkelbel, die werd opgegraven bij Kasteel Eindhoven. De rinkelbel dateert van omstreeks 1600, wanneer het kasteel in het bezit is van Filips Willem, de zoon van Willem van

Afb. 3 Rinkelbel, 1550-1650. Museum Boijmans Van Beuningen, F 7719 (KN&V)

Oranje en Anna van Egmont. Het kasteel werd aan het einde van de zestiende eeuw echter meerdere keren aangevallen en geplunderd, waarna het vanaf 1604 in verval raakte.[8] De rammelaar is ondanks de plunderingen bij het kasteel achtergebleven. Behoorde de rammelaar toe aan een van de onderdanen van Filips Willem?

De rammelaar uit de verzameling van Keizer behoort tot een iets oudere groep, de zogenoemde 'rammelbollen', die voorkomen van de veertiende

Afb. 4 Rinkelbel, 1550-1650. Museum Boijmans Van Beuningen, OM 374 (KN&V)

tot de zestiende eeuw (afb. 1). De groep is genoemd naar de bolvorm aan het einde van het handvat en is ook veel uitgevoerd in aardewerk. Maar bekender zijn de metalen voorbeelden met opengewerkte bol. Deze bollen werden meestal in twee helften gegoten, die daarna aan elkaar werden gesoldeerd, zodat een belletje binnenin bevestigd kon worden. Ook aan deze rammelaars zat een oogje, zodat het met behulp van een ketting of touwtje ergens aan bevestigd kon worden.[9] Een van de bekendste exemplaren is te vinden op het kinderportret van Edward VI, dat

Afb. 5 Hans Holbein de jongere, Edward VI als kind, waarschijnlijk 1538. National Gallery of Art, Washington, 1937.1.64

Een nog meer opengewerkt exemplaar werd afgelopen jaar (2020) toegevoegd aan de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden (afb. 6). De bolvorm bevindt zich aan een smalle, gevlochten steel, die onderaan uitmondt in een ring. De steel is iets afwijkend qua materiaal en is mogelijk later aangebracht. Waarschijnlijk was het oorspronkelijke handvat meer vierkant, zoals bij het exemplaar dat is gevonden onder de Stopera in Amsterdam en waarin nog een koperen belletje aanwezig is.[12]

Hans Holbein jr. waarschijnlijk in 1538 schilderde (afb. 5). Edward VI draagt de gouden rammelbol, die versierd lijkt met gestileerde bladranken, als een scepter in zijn linkerhand.

Een prachtig, tinnen exemplaar uit de veertiende eeuw is opgegraven in Amsterdam.[10] De ovale, opengewerkte bol met figuratieve voorstelling doet qua vlakke uitvoering denken aan de tinnen ridderkandelaars van rond 1200, die gevonden zijn in Brugge en Rijnsburg, en de tinnen speelgoedridders die zijn opgegraven in Amsterdam en Terneuzen, evenals de tinnen ridder uit de collectie Musée National du Moyen Age te Parijs. In Dordrecht is een vijftiende-eeuwse rammelbol opgegraven.[11] De bol is ronder dan het Amsterdamse exemplaar en het tin is ook iets dikker gegoten. De bolvorm is in vier nagenoeg gelijke parten verdeeld, die allen voorzien zijn van een dunne Fleur de Lis. Tussen de bladranken van de Franse lelies is veel open ruimte, waardoor het belletje binnenin goed zichtbaar moet zijn geweest.

Ook de rammelbol uit de verzameling van Heinz Keijser, gevonden bij de Paleisstraat te Amsterdam, heeft een dergelijk vierkant handvat (afb. 1). Deze twee in Amsterdam opgegraven rammelaars zijn beide te dateren in zestiende eeuw. Dat geldt ook voor de opengewerkte bol, die is gevonden bij opgravingen aan de Kousteensedijk te Middelburg.[13] Het handvat van deze rammelaar is verloren gegaan en is mogelijk niet van metaal geweest.

Afb. 6 Rammelbol, 15e of 16e eeuw. Rijksmuseum van Oudheden, Z 2020/9.2

NOTEN

- [1] Tent.cat. Amsterdam, Rinkelbel en rammelaar, Museum Willet Holthuysen, Amsterdam 1958.
- [2] Zie o.a. Tent.cat. Antwerpen, Klatergoud en zilveren bellen. Een verzameling rammelaars, Zilvermuseum Sterckshof, Antwerpen 2009; Timmermans, Lucinda, 'Dooptgeschenk, familiestuk, statussymbool: gouden en zilveren rinkelbellen in de Nederlanden', in: Rammelaars en rinkelbellen. De collecte van Heinz Keijser, Joods Museum 2021, 72-81.
- [3] Thoen, Irma, Strategic affection? Gift exchange in seventeenth-century Holland, Amsterdam 2007, 118-120; Willemsen, Annemarieke, 'Ter bescherming ende vermaak. Een geschiedenis van rammelaars van de oudheid tot de gouden eeuw', in: Tent.cat. Antwerpen, Klatergoud en zilveren bellen. Een verzameling rammelaars, 2009, 35-43.
- [4] Willemsen, Annemarieke, 'Overall afblijven. De materiële cultuur van het kind', in: Tent.cat. 's-Hertogenbosch, Kinderen van alle tijden. Kindercultuur in de Nederlanden van de middeleeuwen tot heden, 1997, 31-52; Jacobs, Marc, 'Zoethouder, klater of scepter? Functies van de betere hybride rammelaars sinds de middeleeuwen', in: Tent.cat. Antwerpen, Klatergoud en zilveren bellen. Een verzameling rammelaars, 2009, 9-33.
- [5] Tamboer, Annemies, Opgedolven klanken. Archeologische muziekinstrumenten van alle tijden, Zwolle 1999, 52.
- [6] Dikken, Egbert, Zwols archeologisch dagboek. Bodemvondsten en andere ontdekte gegevens die een nieuw licht werpen op o.a. de Zwolse geschiedenis, Zwolle 1989, 120.
- [7] Willemsen, Annemarieke, Kinder delijft. Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden, Nijmegen 1998, 100-101.
- [8] Verbakel, Anke, 'Van het Kasteel tot het Huis Ravensdonck', Eindhovens Dagblad, 20-07-2008.
- [9] Willemsen, Annemarieke, Kinder delijft. Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden, Nijmegen 1998, 97-98.
- [10] Glasbergen, W., H.H. van Regteren Altena, 'De abdij van Rijnsburg. Opgravingen in 1960/61 en 1963/64 (voorlopige mededeling)', in: Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken (Leids Jaarboekje) 1965, 150-157; Willemsen, Annemarieke, Kinder delijft. Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden, Nijmegen 1998, 193-195. Van Wijk, H., Horsemen Candlesticks, in: Journal of the Pewter Society, Vol. 48, Autumn 2018, p. 8-20.
- [11] Alleblas, Jan, Deborah Paalman, Gevonden! 50 voorwerpen uit Dordtse bodem, Dordrecht 2008, 37.
- [12] Hest, Jos van, 'Snorrobotjes, bikkels en kloten,' Het Parool, 01-11-1986.
- [13] Willemsen, Annemarieke, Kinder delijft. Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden, Nijmegen 1998, 176-177.

Uit deze korte uiteenzetting blijkt dat er twee hoofdgroepen van rammelaars in tin te onderscheiden zijn: de rammelbollen, die grofweg tussen 1400 en 1600 te dateren zijn, en de rinkelbellen uit de late zestiende en zeventiende eeuw. Van beide groepen zijn ook voorbeelden bekend, die zijn uitgevoerd in andere materialen. De vele edelmetalen exemplaren zijn doorgaans binnen families overgeleverd of ze zijn later doorverkocht, waardoor zij vaak nog in goede conditie zijn. Zij geven echter niet zoveel prijs over hun oorspronkelijke herkomst. De tinnen exemplaren zijn daarentegen voornamelijk bodemvondsten, waardoor ze beschadigd zijn geraakt. Toch kunnen zij door de vindplaats juist meer vertellen over hun herkomst en over de mogelijke bezitters. Ze zijn vrijwel allemaal opgegraven in oude binnensteden in Nederland en behoorden waarschijnlijk tot de bezittingen van de gegoede burgerij. De armere klasse had immers rammelaars van goedkopere materialen tot haar beschikking, zoals aardewerk, been, hout en riet.

> De expositie is van 17 december 2021 tot 6 juni 2022 in het Joods Museum in Amsterdam.

Nieuwe website

Tekst: A. Korstjens

Het gaat natuurlijk niet over tin zelf, maar misschien zijn wat cijfers over de nieuwe website wel interessant. Een artikelje met een beetje “reclame” voor onze nieuwe website voor in deze Tinkoerier?

In een willekeurige week bezoeken ongeveer 200 “unieke” bezoekers maar liefst 400 keer de Homepage. Veruit de meeste bezoekers komen daar terecht na een zoekopdracht op Google of een andere zoekmachine, gevolgd door directe bezoekers die blijkbaar het “adres” van de NTV kennen. Een klein gedeelte komt er omdat ze via bijvoorbeeld de Vlaamse Tinvereniging kunnen “doorlinken”.

Hoe er daarna verder geklikt wordt is natuurlijk interessant.

Je zou het misschien niet verwachten, maar ongeveer 70 bezoekers gaan daarna door naar de openingspagina “Vraag & Antwoord”. Totaal worden dan daarna ongeveer 750 V&A pagina’s bezocht. Per bezoeker dus ruim 10 pagina’s!

Op de tweede plaats komt het bezoek aan de openingspagina voor de literatuurlijst. Ongeveer 40 gebruikers bezoeken vanaf de Homepage ruim 300 pagina’s literatuurpagina’s. Een score van bijna 8 bezochte pagina’s per bezoeker.

Op de derde plaats klikt de bezoeker door naar de pagina over tinmerken. Onze gewaardeerde Digitale Merkenbank is dus blijkbaar interessant. 75 bezoekers per week! Alleen kunnen slechts leden van de NTV die merkenbank uiteindelijk daadwerkelijk bereiken met mailadres en wachtwoord. Hoeveel van die 75 bezoekers ook lid zijn kan ik helaas niet zien.

En op de vierde plaats, ook niet onbelangrijk, is het bezoek aan de “Webshop” waar elke bezoeker boeken over tin kan kopen. 25 bezoekers bezoeken (iets minder dan) 50 pagina’s. Er is dus duidelijk belangstelling voor boeken over tin als elke bezoeker 2 pagina’s bekijkt.

Uiteraard komen de meeste bezoekers uit Nederland, zo’n 80 %. Gevolgd door België (5%), Duitsland (3%), Frankrijk en Engeland.

Onze nieuwe website nog niet bezocht?

nederlandsetinvereniging.nl

Als webmaster sta ik natuurlijk open voor elk commentaar.

de Tinkoerier

activiteiten en tarieven 2022

DATA BIJENKOMSTEN NEDERLANDSE TINVERENIGING

Voorjaar 2022	Paterswolde, bezoek aan de collectie van Tineke Westers (onder voorbehoud).
Najaar 2022	Museum De Lakenhal, Leiden of het Het Depot Boymans van Beuningen (onder voorbehoud).

DATA BIJENKOMSTEN VLAAMSE TINVERENIGING

27 maart 2022	Bijeenkomst in Lokeren (onder voorbehoud).
23 oktober 2022	Bijeenkomst in Lokeren (onder voorbehoud).

DATA BIJENKOMSTEN GEWICHTEN EN MATEN VERZAMELAARSVERENIGING

26 maart 2022	Najaarsveiling (nr. 111) en Algemene Ledenvergadering.
28 mei 2022	Tafeltjesmarkt.
September 2022	Tafeltjesmarkt, Naarden Vesting.
29 oktober 2022	Najaarsveiling (nr. 112).

TARIEVEN NEDERLANDSE TINVERENIGING

Contributie, incl. 2x de Tinkoerier	€ 65,00
Abonnement de Tinkoerier	€ 50,00 (excl. verzendkosten)
Losse nummers	€ 25,00 (excl. verzendkosten)
Oudere gebruikte nummers	€ 7,50 (excl. verzendkosten)
Advertentie in de Tinkoerier	€ 100,00 (hele pagina)

COLOFON

Ontwerp en lay-out

Oranje boven, 's-Hertogenbosch

Drukwerk De Koning Repro, Ridderkerk

Foto voorzijde omslag

Willem Claesz. Heda (1594–1680) Stilleven met vergulde bokaal, Collectie Rijksmuseum

Foto achterzijde omslag

Detail houten Madonna met kind

Collectie Museum Krona

OPROEP

Als u oude Tinkoeriers wilt afstaan ontvangt de vereniging deze graag. Wij bieden ze voor € 7,50 ter verkoop aan. De opbrengst komt ten goede aan de verenigingskas. Neem hiervoor contact op met Henk van Wijk (0180 - 617966).

*Wij wensen u
een gezond
en gezegend
2022!*